

BEHEERSPLAN | SINT-LAURENTIUSKERK - WOLVERTEM

OPDRACHT

OPMAAK BEHEERSPLAN SINT-LAURENTIUSKERK

LIGGING

Provincie Vlaams-Brabant
Gemeenteplein 24
1861 Wolvertem, Meise

OPDRACHTGEVER

Gemeente Meise

ARCHITECT

Veerle Nys
veerle@z-ed.be 0477 / 20 39 93

KUNSTHISTORICA

Marieke Jaenen
mariekejaenen@hotmail.com 0496 66 26 51

DATUM

20-09-2020

INHOUD

1. Identificatie	5
1.1. Identificatie en afbakening van het beoogde gebied	7
1.1.1. Inleiding	7
1.1.2. Afbakening en gegevens	7
1.1.3. Bescherming	9
1.1.4. Beschrijving Inventaris Onroerend Erfgoed	10
1.1.5. Plannen	12
2. Historische nota	13
2.1. Bouwhistorisch onderzoek	15
2.1.1. Algemene chronologie	15
2.1.2. Bouwfasen	16
2.1.3. Bouwhistorische nota	17
2.1.3.1. Bouw van een romaanse kerk (9 ^e en 13 ^e eeuw)	17
2.1.3.2. Modernisering van de Sint-Laurentiuskerk (17 ^e -18 ^e eeuw)	18
2.1.3.3. Vergroting van de kerk in de 19 ^e eeuw	19
2.1.3.4. Restauraties in de 20 ^e eeuw	21
3. Inventaris van de erfgoedelementen	23
3.1. Inventaris - exterieur	25
3.1.1. Kerkhofmuur en omgeving	26
3.1.2. Grafmonumenten en herdenkingstekens	27
3.1.2.1. Grafmonumenten	28
3.1.2.2. Calvarie	29
3.1.2.3. Herdenkingstekens	29
3.1.3. Gevels	30
3.1.4. Daken	34
3.1.5. Zolder	35
3.1.6. Klokken- en uurwerkinstallatie	36
3.1.7. Glas-in-loodramen	37
3.2. Inventaris - interieur	39
3.2.1. Bouwkundig	40
3.2.1.1. Schip	40
3.2.1.2. Zijbeuken	41
3.2.1.3. Koor	42
3.2.1.4. Transept	43
3.2.1.5. Sacristie	44
3.2.1.6. Doopkapel	45
3.2.2. Vaste interieurelementen	46
3.2.4. Cultuurgoeederen	61
3.2.4.1. Beelden	62
3.2.4.2. Schilderijen	64
3.2.5.3. Meubels	66
4. Erfgoedwaarden	67
4. Beschrijving van de erfgoedwaarden	69

5. Visie op beheer en doelstellingen	71
5.1. Visie.....	73
5.2. Doelstellingen.....	73
5.2.1. Karkasrestauratie	73
5.2.2. Vernieuwen technische installaties.....	73
5.2.3. Interieurrestauratie	74
5.2.4. herwaardering kerkhof- en kerkhofmuur	74
5.2.5. Onderhoud.....	74
6. Maatregelen.....	75
6. Maatregelen.....	77
6.1. Opsomming van de werkzaamheden	77
7. Opvolging en evaluatie	89
7.1. Manier en tijdstip van opvolging	91
7.1.1. Eenmalige ingrepen	91
7.1.2. Periodieke opvolging.....	91
8. Bijlagen	93
9. Bibliografie.....	95
Bibliografie.....	97

1. IDENTIFICATIE

1.1. IDENTIFICATIE EN AFBAKENING VAN HET BEOOGDE GEBIED

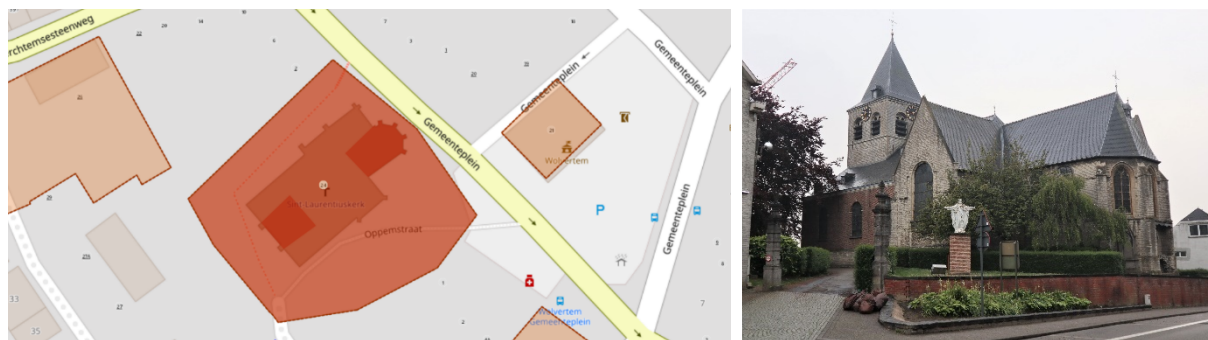
1.1.1. INLEIDING

Zoals beschreven in het onroerend erfgoeddecreet beoogt het beheersplan een betekenisvolle meerwaarde van het onroerend erfgoed. Het beheer van onroerend erfgoed is een ruim begrip. Het omvat alle beslissingen en handelingen die het erfgoed in stand houden, herstellen en verbeteren. Deze beslissingen kunnen een belangrijke impact hebben op de erfgoedwaarde op langere termijn. Daarom is het van groot belang dat dit goed doordacht en gefundeerd gebeurt. De bedoeling van het beheersplan is om voor een periode van 24 jaar te bepalen welke maatregelen en werkzaamheden nodig of wenselijk zijn.

De eerste twee hoofdstukken zullen de Sint-Laurentiuskerk identificeren en beknopt haar geschiedenis toelichten aan de hand van literatuur-, archief- en in situ onderzoek. In het derde hoofdstuk wordt het exterieur en het interieur van de kerk besproken, waarbij ook aandacht wordt geschonken aan het vast kerkelijk meubilair en de cultuurgoederen. Dit inventariserende luik zal de erfgoedelementen in kaart brengen, die aan de grondslag liggen van de erfgoedwaarden van het gebouw die in hoofdstuk vier worden toegelicht. Na deze onderzoekende hoofdstukken zal vervolgens een onderbouwde visie geschetst worden, die via beheerdoelstellingen zal leiden tot een opsomming van werkzaamheden in hoofdstuk zes.

1.1.2. AFBAKENING EN GEGEVENS

Benaming	Sint-Laurentiuskerk Wolvertem
Adres	Gemeenteplein 24, 1861 Wolvertem, Meise
Bisdom	Aartsbisdom Brussel-Mechelen
Kadasternr.	Meise, 2 ^{de} afd., Wolvertem, sectie F, 0617/00-00
Eigenaar	Gemeente Meise
Gebruik	Religieuze activiteiten Nevenbestemmingen
Bescherming	Beschermd als monument : parochiekerk Sint-Laurentius : toren en koor sinds 1938 Beschermd als monument : parochiekerk Sint-Laurentius met ommuurd kerkhof sinds 21-11-2001 Vastgesteld als bouwkundig erfgoed in 28-11-2014
Afbakening	Contouren kerkhofmuur

Figuur 1: Afbakening beschermde zone, geo.onroendergoed.be

Figuur 2: Zicht op de kerk en kerkhofmuur, 2020

Figuur 3: Huidige situering en afbakening van de beschermde site, AOE 2018

1.1.3. BESCHERMING

In het beschermingsbesluit als monument uit 1938 staat het volgende:

‘Artikel één. – Worden gerangschikt overeenkomstig de wet van 7 augustus 1931 om reden van hun artistieke, oudheidkundige of geschiedkundige waarde: de toren en koor der Sint-Laurentiuskerk, te Wolvertem, eigendom van de gemeente, kadaster art 680, wijk F, nr. 617.

In het beschermingsbesluit als monument uit 2001:

‘Artikel 1: - Wordt beschermd als dorpsgezicht overeenkomstig de bepalingen van het decreet van 3 maart 1976, gewijzigd bij decreten van 22 februari 1995 en 8 december 1998:

Wegens zijn historische en artistieke waarde.

De historische waarde wordt als volgt omschreven: de partiële bescherming (K.B. 25 maart 1938) gaat voorbij aan de betekenis van het monument als historisch gegroeid geheel, waarbij de samenstellende componenten in hun stilistische verscheidenheid bepalend zijn voor typologie, structureel-volumetrische opbouw en ruimtelijkheid van het kerkgebouw. Architectuurhistorisch vormt de in baksteen en zandhoudende kalksteen opgetrokken Sint-Laurentiuskerk een interessant voorbeeld van een grotendeels in gotische stijl (13de en de 16de eeuw) opgebouwde kruiskerk met pseudo-basilicale opstand, die in 1834 werd uitgebreid met een sober, neoclassicistisch driebeukig schip naar ontwerp van provinciaal architect Louis Spaak (1803-1893)

De artistieke waarde wordt als volgt omschreven: inwendig resulteerden de ingrepen van Spaak uit 1834 in een ruime en evenwichtig geproportioneerde, bepleisterde en witgeschilderde driebeukige ruimte, gearticuleerd door rondboogarcades op Toscaanse zuilen en pseudo-kruisgewelven, het geheel gestoffeerd met een rijk overwegend 17de en 19de -eeuws meubilair en brandglasramen van het bekende Brugse atelier van Louis Grossé (1840-1929).

1.1.4. BESCHRIJVING INVENTARIS ONROEREND ERFGOED

Onderstaande tekst is letterlijke overgenomen van de website:¹

De georiënteerde longitudinale kruiskerk, waarvan de ingebouwde vroeggotische toren opklimt tot de 13de eeuw, is gelegen op een hoogte ten westen van het Gemeenteplein, waardoor het dominerende effect in de dorpskern vergroot wordt. Ondanks het feit dat de diverse bouwonderdelen uit verschillende periodes dateren, biedt de kerk een vrij heterogeen uitzicht. De kerk is omgeven door een ommuurde, vandaag gedesaffecteerd kerkhof. Het toegangshekken bevond zich ten zuidoosten van de kerk.

Historiek

Voortgaande op de ligging op een heuvelhelling wordt de kerk in de literatuur vaak aanzien als een mottekerk, later uitgegroeid tot een zelfstandige parochie. Sedert 1155 was de Sint-Laurentiusparochie afhankelijk van de premonstratenzerabdij van Dielegem (Jette). Van dan af en dit tot aan de Franse Revolutie werd de kerk bediend door de witheren van Dielegem.

Het oudst bewaarde deel is de westtoren die opklimt tot de 13de eeuw. Het laatgotische transept, het koor en de sacristie werden gebouwd in het begin van de 16de eeuw.

Pastoor Mangelschots die in 1833 verantwoordelijk werd voor de parochie beschreef de erbarmelijk staat waarin de kerk zich toen bevond; onder zijn impuls werden grondige restauratiewerken uitgevoerd waarbij een neoclassicistische middenbeuk en zijbeuken werden opgericht ter vervanging van het bouwvallig geworden, overzolderd schip dat verlicht werd door kleine spitsboogvensters. Deze uitbreiding, waarbij de zware steunpijlers ter hoogte van toren en koor gedeeltelijk werden hergebruikt, werd in 1834 gerealiseerd naar ontwerp van provinciaal architect Louis Spaak (1803-1893). De werken werden uitgevoerd door Joseph Caluwaerts, aannemer uit Londerzeel.

In het begin van de 20ste eeuw werden restauratiewerken uitgevoerd onder leiding van architect Florent Van Roelen (Brussel).

Beschrijving

Door de lange bouwhistoriek biedt de kerk momenteel een vrij heterogeen uitzicht. De plattegrond ontvouwt een neoclassicistisch driebeukig schip van drie traveeën (1834) met een ingebouwde vierkante westtoren uit de 13de eeuw, een laatgotisch transept van een travee met rechte sluiting, een koor van drie traveeën met een driezijdige sluiting (begin 16de eeuw en latere aanpassingen) en een tegen de noordzijde van het koor aangebouwde rechthoekige sacristie, vermoedelijk uit de 15de eeuw.

Het geheel is overwegend opgetrokken uit kalkzandsteen, het schip dat in de loop van de 19de eeuw herbouwd en verbreed werd in baksteen, alles onder leien bedaking. Vrij zware en verankerde westtoren door omlopende cordons verdeeld in drie, in hoogte variërende geledingen onder een ingesnoerd tentdak, licht overkragend op natuurstenen consoles. De eerste geleding met hoge afgeschuinde plint, wordt begrensd door versneden hoeksteunberen waartussen een rechthoekige deur met een spitsboogveld voorzien van een drielob, ingeschreven in een omlijsting met driekwartzuiltjes voorzien van een knoppenkapiteel. Bekronend spitsboogvenster met ijzeren roeden. De tweede geleding wordt geopend door een oculus onder druiplijst met gestrekte uiteinden en de derde geleding vertoont aan elke zijde een of twee rondbogige galmgaten. Voor de ingang liggen nog hardstenen grafplaten onder de asfaltlaag.

Sober aandoend neoclassicistisch schip opgetrokken uit baksteen op een onderbouw van kalkzandsteen met kwartholle aflijning. Zichtbare muurankers en eenvoudige rondboogvensters met imposten en sluitsteen van witsteen. In de westgevels van het schip is de aanzet van de oude constructie duidelijk zichtbaar door het verschil in materiaal; aan deze zijde is er telkens een klein rechthoekig venster met hardstenen latei en lekdrempel. Eronder telkens een ingemetselde gedenkplaat verwijzend naar de werken ten tijde van pastoor Mangelschots, inmiddels nagenoeg onleesbaar geworden. De sluitingen van de ongelijke transeptarmen zijn opgevat als puntgevels op schouderstukken, gevat tussen steunberen, overhoeks aan de zuidzijde. Deze gevels worden vandaag geopend door een rondboogvenster in een kwarthol geprofileerde omlijsting maar de sporen van de vroegere spitsboogvensters onder omlopende druiplijst zijn nog duidelijk zichtbaar. In de oostgevel van de zuidelijke transeptarm bevindt zich nog een ingemetselde grafplaat van 1787.

Ook het koor wordt geopend door eenvoudige, later ingebrachte rondboogvensters in een vlakke hardstenen omlijsting met uitzondering van de driezijdige sluiting waar spitsboogvensters onder omlopende druiplijst bewaard bleven en voorzien zijn

¹ <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/40189>

van neogotisch maaswerk; ze zijn gevat tussen versneden steunberen. In de zuidzijde dichtgemetseld rondboogdeurtje met kruismotief in het boogveld (voormalig paradijspoortje?). Tegen de koorsluiting bevinden zich een Calvarie en twee grotere neogotische grafstèles uit de 19de eeuw.

De ruime rechthoekige sacristie met zware, versneden hoeksteunberen telt twee bouwlagen onder een steil zadeldak op natuurstenen consoles. De sterk verhoogde begane grond is toegankelijk via een hardstenen steektrap met ijzeren leuning. Op de benedenverdieping getraliede rechthoekige vensters in een vlakke hardstenen omlijsting; op de bovenverdieping eenvoudige steekboogvensters.

Interieur

Het bepleisterde en geschilderde interieur met zwart-witte natuurstenen bevloering vertoont rondboogarcaden op Toscaanse zuilen met abacus en bekronende pilasters met triglifienmotief die de gordelbogen van het kruisribgewelf opvangen. Het koor heeft een tongewelf met pseudoribben die neerkomen op consoles die op hun beurt zijn opgenomen in de omlopende kroonlijst.

Mobilair

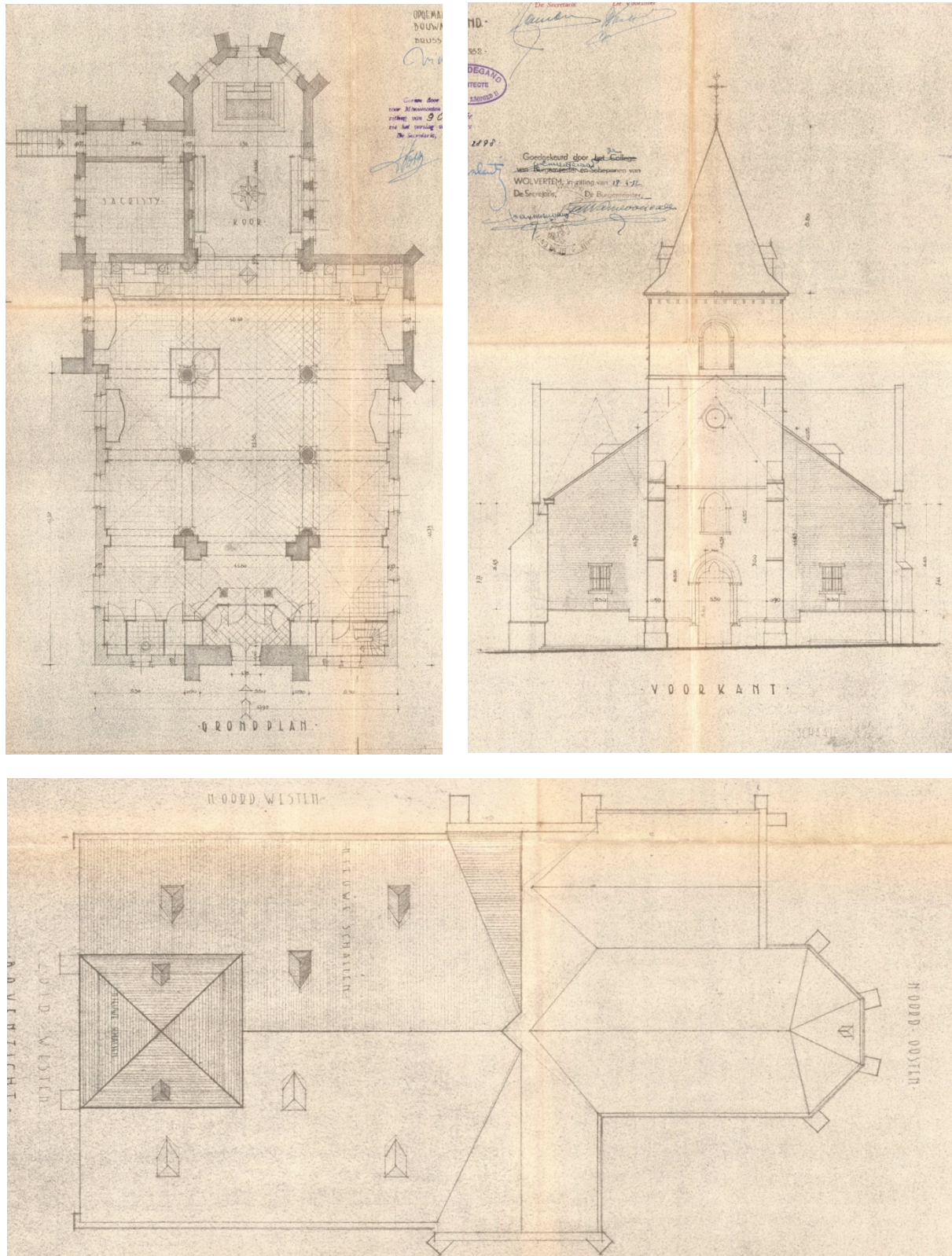
Schilderijen. Aanbidding der herders, altaarstuk, toegeschreven aan Theodoor Van Loon, 17de eeuw; Marteldood Heilige Laurentius, altaarstuk op doek, 2de helft 17de eeuw.

Meubilair. Neogotisch hoofdaltaar met retabel met voorstellingen van Abraham en Melchisedek, Calvarie, Mannaregen en maaltijd Emmaüsgangers, eik en witte Franse steen, 1895, atelier Peeters, Antwerpen; barokke zijaltaren, 2de helft 17de eeuw met altaartafel, geschilderd hout, 3de kwart 18de eeuw; het noordelijke toegewijd aan Onze-Lieve-Vrouw, het zuidelijke toegewijd aan de Heilige Laurentius. Koorgestoelte, eik, 1854, E. Van den Broeck, Groot Bijgaarden. Preekstoel met de bekering van de Heilige Hubertus, eik, 1861, Van Passel en gebroeders Goyers, Leuven. Biechtstoel (noordtransept) met beelden van Rouwende engelen, in de bekroning de Heilige Geest in de gedaante van een duif, eik, 17de eeuw. Biechtstoel (zuidtransept) naar model van de vorige, eik, 1850, E. Van den Broeck, Groot Bijgaarden met de twee engelfiguren van de hand van Van Passel, Leuven. Twee biechtstoelen van 1847, in de noordelijke zijbeuk met medaillon van Christus Zaligmaker, in de zuidelijke zijbeuk met medaillon van Maria Magdalena, eik, J.-B. Pontiard, Asse. Lambrisering, 1835, Jaak De Groeyze, Kapelle-op-den-Bos. Orgel, 1867, H. Vermeersch, Duffel met aanpassingen uit 1971, A. Van de Loo. Doopvont met maskers en vernieuwde voet en stam, hardsteen, 12de-13de eeuw. Glasramen met de voorstelling van diverse heiligen, 1893-1894, Louis Grossé (1840-1929), Brugge.

Het voormalige kerkhof, vandaag met gras begroeid en voorzien van hagen, is langs de straat afgezet door een (vernieuwd) laag bakstenen muurtje. In de zuidelijke hoek beuk en een witgeschilderd beeld van Onze-Lieve-Vrouw op witstenen zuil met jaartal 1954 (Mariajaar). Van de oorspronkelijke toegang in de zuidoostelijke hoek resten nog de twee hekpijlers. Het betreft geblokte hardstenen pijlers met uitgespaarde hoeken en een bekronende siervaas met toorts, uit het laatste kwart van de 18de eeuw. Rechts van de ingang witgeschilderd Heilig Hartbeeld (20ste eeuw) op vernieuwde bakstenen sokkel.

1.1.5. PLANNEN

Tijdens dit onderzoek werden er geen recente plannen van de Sint-Laurentiuskerk teruggevonden. Onderstaande plannen werden in 1958 door architect V. Degand gemaakt.

Figuur 4 a, b en c: Grondplan, westgevel en dakenplan, 1928 V. Degand, AGM

2. HISTORISCHE NOTA

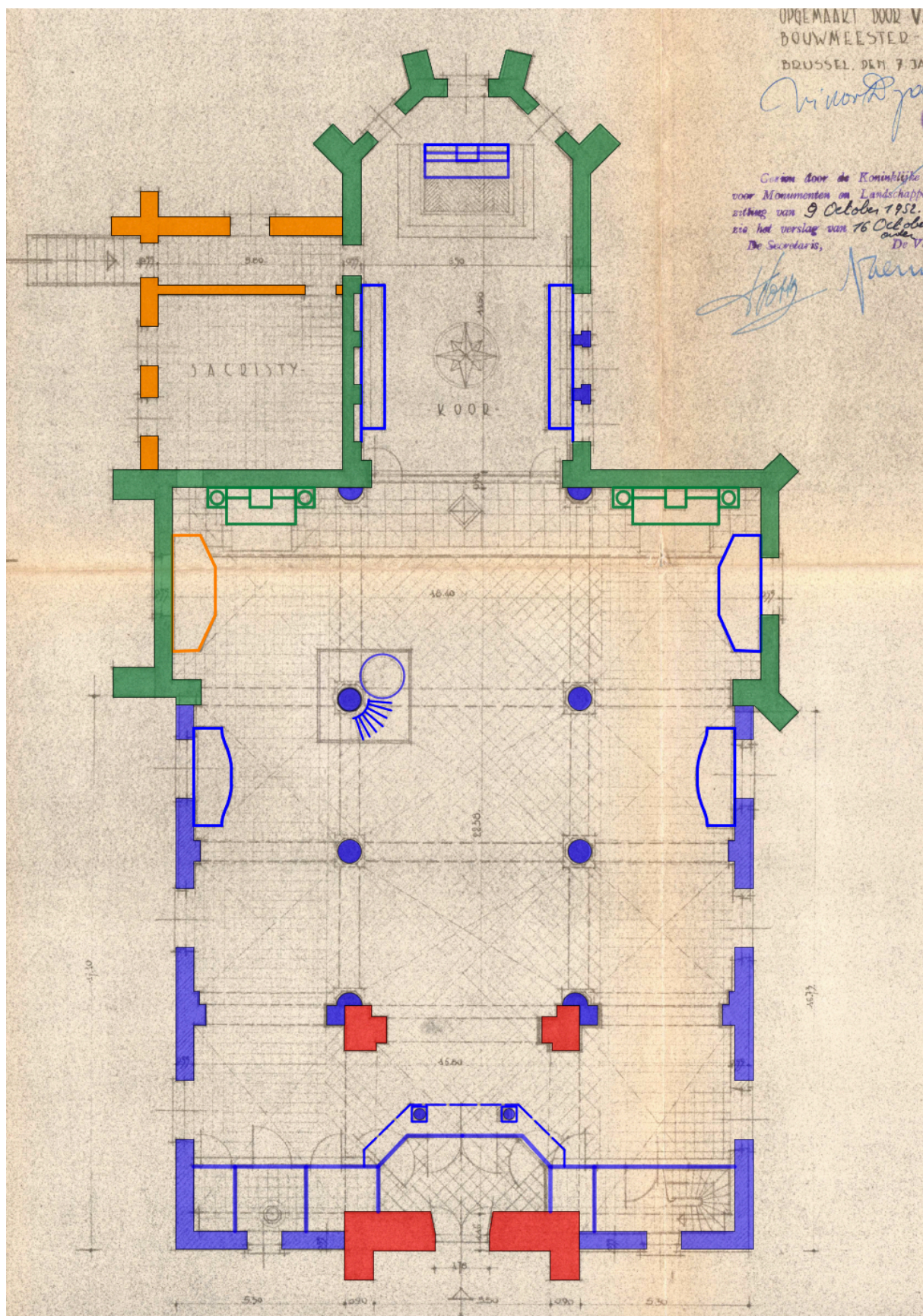
2.1. BOUWHISTORISCH ONDERZOEK

Dit hoofdstuk geeft eerst een korte historische beschrijving van de omgeving aan de hand van enkele historische kaarten en postkaarten. Dan volgt het bouwhistorisch onderzoek van de Sint-Laurentiuskerk dat bestaat uit een algemene chronologische opsomming van de belangrijkste gebeurtenissen i.v.m. de bouw van de kerk, een overzicht van de bouwfasen op het hedendaags grondplan van de kerk en de eigenlijke bouwhistorische nota die dieper ingaat op de bouwgeschiedenis van het exterieur, interieur en cultuurgooederen van de Sint-Laurentiuskerk. In de tekst wordt naar het vast kerkmeubilair en de cultuurgooederen die nog in de kerk aanwezig zijn verwezen aan de hand van hun inventarisnummer in hoofdstuk drie.

2.1.1. ALGEMENE CHRONOLOGIE

13 ^e E	Bouw Romaanse kerk
Ca.1600	Bouw gotisch transept en koor
1648	Bouw sacristie Zijaltaar Onze-Lieve Vrouw Zijaltaar Sint-Laurentius
1783	17 ^e -eeuwse biechtstoel
1834	Vergroting schip naar ontwerp van Louis Spaak
1835	Tochtportaal en doksaal (Jaak De Goeyze)
1843	Communiebank (Lamal)
1847	Twee biechtstoelen (J.B. Pontart)
1850	Replica biechtstoel (E. Van den Broeck)
1854	Koorgestoelte (E. Van den Broeck)
1861	Preekstoel (P.J. Van Passel)
1893	Glas-in-loodramen (Louis Grossé)
1895	Hoogaltaar (Huis Peeters)
1938	Bescherming van de toren en het koor
1951	Restauratie van de gevels
1960	Restauratie van kerkhofmuur
1978	Nieuw verwarmingsinstallatie
1982	Restauratie daken
2001	Bescherming wordt uitgebreid tot de hele kerk

2.1.2. BOUWFASEN

2.1.3. BOUWHISTORISCHE NOTA

2.1.3.1. Bouw van een romaanse kerk (9^e en 13^e eeuw)

De juiste tijd van de stichting van de Sint-Laurentius en Sint-Goriskerk is niet te achterhalen. Waarschijnlijk is de kerk ontstaan op initiatief van de bevolking en moet ze als een 'vicus-kerk' of vrije kerk beschouwd worden. Volgens auteur J. Verbesselt stond de eerste kerk van Wolvertem-centrum beneden de beek, tussen de Baggermolen en de Steenweg op Merchtem.² Met Sint Gaugericus (Gorik) als patroon. Deze heilige was bisschop van Kamerijk van 585-590 en zou in Brussel en omgeving gepredikt hebben. Sint-Gorik was in Brabant een geliefde volksheilige was. Het kan dus wel zijn dat de eerste kerk van Wolvertem hem als patroon koos. Eind 9^e eeuw of in het begin van de 10^e eeuw, werd er in Wolvertem-centrum een nieuwe kerk opgetrokken op een heuvel/motte, met het oog op een betere verdediging in tijden van nood.³ Op dat moment zou Laurentius patroonheilige geworden zijn. De kerk die toen ook als versterking moest dienstdoen, kon de bescherming van Sint-Laurentius best rechtvaardigen, want deze heilige was de patroon van de versterkingen. Sint-Goris werd niet helemaal vergeten en werd de tweede patroon.⁴

Sedert 1155 was de Sint-Laurentiusparochie afhankelijk van de premonstratenzerabdij van Dielegem (Jette). Van dan af en dit tot aan de Franse Revolutie werd de kerk bediend door de witheren van Dielegem.

In de 13de eeuw werd een eenbeukige romaanse kerk met rondbogen, een houten plafond en kleinere vensters gebouwd. Op dat moment was er ook een stenen doopvont met vier kolommetjes naast een centrale zuil, afkomstig uit het Maasland, in de kerk aanwezig. Vandaag zijn de toren met zuiltjes in de galmgaten en de zware vierkante zuilen in het schip bewaard.

Figuur 5: Doopvont, KIK a066905, 1944

Figuur 6: Toren, KIK A066904, 1944

Figuur 7: Detail zuil galmgat toren, 2020

² VERBESSELT J. *Het parochiewezen in Brabant tot het einde van de 13de eeuw* 4, Pittem 1965

³ LEFEVRE J, VERHASSELT L., t'KINT J., *Geschiedenis van Wolvertem, Tielt* 1978. P. 75-76

⁴ Idem P. 714

2.1.3.2. Modernisering van de Sint-Laurentiuskerk (17^e-18^e eeuw)

In de 16^e eeuw onderging de kerk enige modernisering. Het romaans geheel werd aangepast met een gotisch transept en een nieuw koor. Op dat moment was er nog geen sacristie en stond er achter het toenmalige altaar een grote gesculpteerde kast. Waarschijnlijk werd er pas een sacristie rond 1647 gebouwd, aangezien de gesculpteerde kast dan naar de sacristie verhuisde. In deze periode werden ook twee zijaltaren in de kerk geplaatst. Ze werden beiden geschonken prelaat Jan Baptist De Haeseleer van de abdij van Dielegem. Het linker altaar werd toegewijd aan Onze-Lieve-Vrouw en bevatte een schilderij dat de aanbidding van de herders voorstelt. Dit genrestuk is waarschijnlijk uitgevoerd door Theodoor Van Loon (1581-1649), barokschilder die in de jaren voor de abdij van Dielegem heeft gewerkt. Bovenaan het altaar prijkt het wapenschild van de prelaat waarop een hazelaar staat afgebeeld. Het rechterzijaltaar werd toegewijd aan Sint-Laurentius en werd versierd met een schilderij dat de marteling van de heilige voorstelt. Het is een kopie van een doek van Rubens, dat zich thans bevindt in de Pinacothek van Munchen. Ook de Sint-Laurentiuskerk van Oostmalle bezit een schilderij met een identieke afbeelding van Sint-Laurentius. Van dit laatste doek weten wij dat het werd geschilderd door Jacobus Nieuwlands (1611-1666) in 1646.⁵

Een tekening van de kerk in 1720 door de landmeter G. Couvreur toont de vierkante toren met horloge en de zuidelijke gevel. Opmerkelijk is dat er aan de zuidelijke zijbeuk een kleine kapel was aangebouwd en dat het kerkhof maar gedeeltelijk ommuurd (waarschijnlijk in witte natuursteen; zoals de rest van de kerk) is langs de oostelijke gevel. Aan de westzijde is het kerkhof enkel afgesloten door een haag en bomen.

In 1744 leverde de Brusselse orgelbouwer Forceville een nieuw orgel voor de kerk.⁶

In 1783 kocht pastoor Stoefs een 17^e-eeuwse biechtstoel van een klooster dat werd afgeschaft door de decreten van Jozef II. Deze prachtige biechtstoel was versierd met mooie bloemenslierten, loofwerk en twee beelden die respectievelijk de boete en het berouw voorstellen. Vijf jaar later werd het Forceville orgel naar Rossem verhuisd en werd er nieuw orgel geplaatst.⁷

Figuur 8: 1720, Figuratieve kaart getekend door landmeter G. Couvreur voor abdis van Kamerijk, www.cartesius.be

Figuur 9: Kast met onderdelen van de oude 16^e -17^e -eeuwse kast achter het hoogaltaar, KIK M239567

⁵ LEFEVRE J, VERHASSELT L., t'KINT J., 1978. P. 708

⁶ <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/40218> (geraadpleegd op 02/08/2020)

⁷ LEFEVRE J, VERHASSELT L., t'KINT J., 1978. P. 714

2.1.3.3. Vergroting van de kerk in de 19^e eeuw

Tijdens de Franse revolutie werden Wolverthem, Meusegem en Rossem drie afzonderlijke gemeenten, waarvan de eerste afhankelijk was van het kanton Grimbergen, de tweede van Merchtem en de derde van Londerzeel. Deze opdeling verdween terug in 1810, na een keizerlijk decreet. De aanleg van de weg van Vilvoorde naar Aalst en de uitbreiding van de weg naar Laken hadden een gunstige invloed op de situatie van het dorp. Het dorp groeide en de kerk werd in 1834 uitgebreid en in 1837 werd een gemeentehuis en politiekazerne gebouwd.

De Sint-Laurentiuskerk was op dat moment in een zeer slechte toestand. Pastoor Mangelschots, die in 1833 verantwoordelijk werd voor de parochie, voerde onder zijn impuls grondige restauratiewerken uit. Pastoor Mangelschots liet een beschrijving van de oude kerk in het kerkarchief na.

Den ongelukkingen stand in de welken zig de kerk bevond, alhoewel mijnen voorzaet 10 jaeren lang tot des zelfs verbetering gewekt ha, gaf mij een aldergrootste misnoegen, en ik zou niet geerne mijn jong leven in zoo een onbetaamlijk, doch aen God toegheyligd huis, overgebracht hebben. Zier hiervan een korte beschrijving: de choor was zoo gelijk zij nu 1835 bestaet, maar des zelfs ingang was van beijde kanten vier voeten smalter of enger door twee colossale vierkantige pilaeren, waerop eenen boog, die 16 voeten leeger was dan den tegenwoordigen, dusdanige dat den hoogen autaar nauwelijks konde gezien worden. In den opgaenden gevel der kruiskoren was eene oude versletene venster omtrent de helft in groote van de tegenwoordige. Den vloer van geheel de kerk had dezelfde hoogte gelijk de groote koor, dus dat de dorpels voor en aen den ingang der choor nieuw gelegd zijn en het overig der kerk 2 trappen verleeft, zoodanig dat het kerkhof ter zelve tijd over de 3 voeten afgeleegt is.⁸ Geheel de kerk was in- en uitwendig gebouwd met kaseysten; langs den westen kant alwaer de doopvont was, was geene venster in den buyten muur, maer alleenlijk eene venster in het dak, gelijk in een schuer, want het schaliënbert in de zijbeuken was bloot onder welfsel, den middenbeuk had eene zoldering met balken en planken; langs den noorden kant waeren in den buyten muur 3 kleyne oude versletene vensters en het was alle het licht der kerk...

De tooren is gebleven gelijk hij was, maer van de pilaeren van den tooren binnen de kerk, zij langs den kant van den middenbeuk van ieder afgenomen 4 voeten dus 8 voeten in 't geheel, want de opening tusschen deze twee pilaeren was maar 8 voeten samen, zoodanig dat men van den kerkdeur nauwelijks de koor konde zien; nu is deze opening bij de 16 voeten breed; daerenboven is den boog op deze pilaeren 16 voeten hoger gesteken, want eertijds wierd de stem der zangers tegen den muur verdoofd. De kerk had inwendig 4 colossale vierkantige pilaeren met ongelijken afgelegentheid van malkanderen, waerop eenen zwaeren opgaenden muur. Men heeft van de opkomste of opbouwing dezer oude kerk geen tijdstip bevonden, maer het schijnt dat de groote choor laeter tijds aangebouwd is; de ongeregeldheid van den bouw gaf genoegzaam te kennen dat zij moest gebouwd zijn in eene eeuw, wanneer konsten begraven lagen.⁹

Het oorspronkelijke romaanse middenschip werd afgebroken en vervangen door een neoclassicistisch schip met drie bogen en zijbeuken even breed als de gotische dwarsbeuk. Deze uitbreiding, waarbij de zware romaanse steunpijlers ter hoogte van de toren en koor gedeeltelijk werden hergebruikt, werd in 1834 gerealiseerd naar ontwerp van provinciaal architect Louis Spaak (1803-1893). De werken werden uitgevoerd door Joseph Caluwaerts, een aannemer uit Londerzeel.¹⁰ Spaak was op dat moment actief als provinciaal architect van Brabant (1830-1867). Hij ontwierp tal van kerken en utiliteitsgebouwen, waaronder gemeentehuizen, scholen en dergelijke in neogotiek en neoclassicistische stijl. Als architect is hij vooral bekend voor het ontwerp van het stapelhuis van Brussel (1842).

Na de werken werd op de gevel een gedenksteen geplaatst met volgende opschrift: *'Door de zorg en weldadigheid van den zeer edelen heer, Baron van der Linden d'Hoogvorst, oppergeneraal der burgerwacht borgemeester dezer gemeente J.B. van Humbeek – F. Mertens schepenen 1834 Opgebouwd en vergroot in het jaer 1834 door den zorg van den zeer eerw. Heer C.F. Mangelschots Pastoor dezer parochie Landdeken geworden den 6 mei 1836'.¹¹*

De Sint-Laurentiuskerk was nu gerenoveerd en moest verder aangekleed worden. Zo kwam er in 1835 in het westportaal een tochtportaal in de vorm van een houten lambrisering en een doksaal, geconstrueerd door Jaak De Goeyze van Kapelle-op-den-Bos.¹²

⁸ De Brusselse voet was 0.2758 m. Dus 3 voet = 0.8274 m

⁹ LEFEVRE J, VERHASSELT L., t'KINT J., 1978. P. 706-707

¹⁰ WAUTERS A., Histoire des environs de Bruxelles, 5 Bruxelles 1872, p. 252-254

¹¹ LEFEVRE J, VERHASSELT L., t'KINT J., 1978. P. 706-707

¹² idem P. 713-714

In 1843 kwam er een communiebank. Blijkbaar in een smeedwerk van hoge kwaliteit geleverd door Lamal, toenmalig hofleverancier te Brussel. Ze werd weggenomen omwille van de nieuwe liturgische schikkingen, ingevoerd na Vaticanum II.

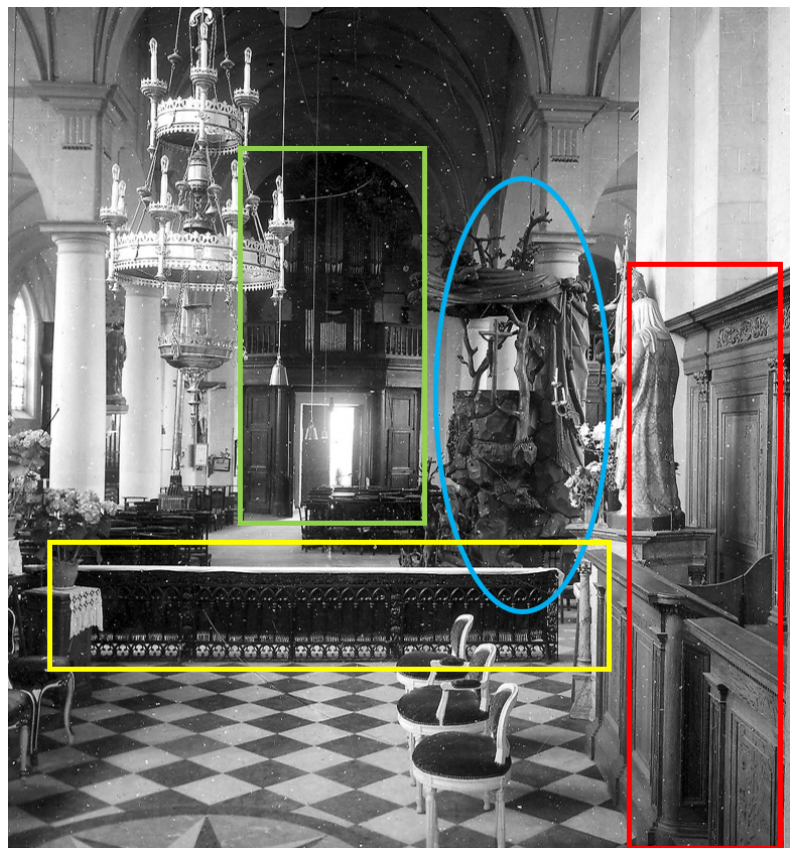
Op initiatief van deken Mangelschots werd er in 1850 een replica gemaakt van de bestaande biechtstoel door E. Van den Broeck uit Groot-Bijgaarden. De twee engelenbeelden die het berouw en de boete voorstellen werden uitgevoerd door de Leuvense beeldhouwer P.J. Van Passel. Verder werden er ook twee andere biechtstoelen toegevoegd in 1847. Deze werden vervaardigd door J.B. Pontiart uit Asse.¹³

Ook het interieur van het koor werd vernieuwd met o.a. een marmeren vloer in dambordpatroon en een wandafwerking met imitatievoegen. Verder kwam er in 1854 een eiken koorgestoelte dat vervaardigd werd door E. Van den Broeck uit Groot-Bijgaarden. Pas in 1895 werd er een nieuw hoogaltaar geplaatst door het huis Peeters (mogelijk Alphonse Peeters) te Antwerpen. Het altaar is van witte Franse steen en het retabel van eikenhout. Hierop staan taferelen uit het evangelie afgebeeld. Het is een geschenk van pastoor Smits dat herinnert aan zijn zilveren priesterjubileum. Het altaar werd plechtig gewijd door hulpbisschop Mgr. Vander Stappen. Dit altaar verving een renaissance altaar dat door pastoor Smits werd geschonken aan de van de H. Hart kerk te Etterbeek die toen in aanbouw was (Het werd aldaar afgebroken in 1961).¹⁴ In de 19^e eeuw werd ze adermaal uiteengenomen en verwerkt tot een meubel op de zolder van de sacristie. Hoewel alle charme van dit oude meubel verloren ging kan men nog steeds de eiken panelen bewonderen.

In 1861 werd in de middenbeuk een nieuwe preekstoel geplaatst met de bekering van Sint-Hubertus als thema en refererend naar het Sint-Hubertus broederschap in de parochie. Dit werk werd aanvankelijk besteld bij P.J. Van Passel, maar deze beeldhouwer stierf toen hij het ontwerp klaar had. Na lange en moeizame onderhandelingen werd het project en het reeds aangekochte hout overgenomen door de Leuvense gebroeders Joseph en Henri Goyers van Leuven, die het geheel afwerkten. Dit massief stuk werd in 1861 in de kerk geplaatst en kostte 5700 fr.¹⁵

De kerk had nieuwe en grotere rondboogvensters gekregen in zowel de zijbeuken, transept als koor. De glasramen werden ca. 1893 verwezenlijkt door Louis Grossé (1840-1929) van Brugge.¹⁶ Hij was naast producent van glasramen ook wijnhandelaar

Mogelijk werd het kruisribgewelf van het koor met houten planken afgewerkt.

Figuur 10: Foto uit 1944 genomen vanuit het koor naar het westportaal, met de voormalige communiebank, koorgestoelte, preekstoel, tochtportaal en orgel, KIK

¹³ LEFEVRE J, VERHASSELT L., t'KINT J., 1978. P. 713

¹⁴ idem. P. 710

¹⁵ idem. P. 713

¹⁶ idem. P. 714

2.1.3.4. Restauraties in de 20^e eeuw

Rond 1899-1900 werden restauratiewerken aan de kerk en de pastorie uitgevoerd onder leiding van de Brusselse architect Florent Van Roelen (Brussel). De gevels van de toren en koor werden gerestaureerd met nieuwe natuurstenen. De zuilen van de westgevel werden gerestaureerd met witte natuursteen *dure de la Rochette*. Op dat moment werden enkel de toren als 2^e klasse monument en het koor als 3^e klasse monument opgelijst. In 1938 werden de romaanse toren en het gotische koor bij KB beschermd als monument voor zijn artistieke, oudheidkundige en historische waarde

In 1949 werden er nieuwe goten geplaatst.

In 1951 stelt de provinciale hoofdarchitect H. Van Hall op zijn dienstronde vast dat de Gobertange stenen van de buitenmuren op talrijke plaatsen los zijn gekomen en dat sommige stenen in stukken vallen ingevolge het indringen van het water in de voegen. Drie jaar later, in 1954, werden er restauratiewerken uitgevoerd door ingenieur H. Marchand naar ontwerp van de Brusselse architect Victor Degand (1910-1955). Op dat moment was er een discussie om de bakstenen muren van westgevel te vervangen door Diegemse natuursteen om zo een harmonisch geheel te vormen. Echter werd dit voorstel door de KCML negatief geadviseerd.

De volgende werken werden uitgevoerd¹⁷:

- Herstellen van dakgoten
- Herstellen van bliksemafleider
- Herstellen van daken met oude en nieuwe Belgische schaliën
- Herstelling van de toren, toren kruis en schaliebord
- Herstellen van bakstenen muren van voorgevel door Diegemse steen (om harmonisch geheel te vormen)
- Herstellen en herschilderen van dakvensters
- Herstellen metselwerk en voegen
- Herstellen van dwarsbogen
- Herstellen van scheuren en spleten in muurwanden van koor
- Afkappen en hernieuwen van binnenpleisterwerk van muren, bogen en welfsel
- Versterken en vervolledigen van het gebinte boven de rechtse zijbeuk in eik
- Herstel metselwerk en puntgevels kruisbeuk
- Herstellen trap en pui naar sacristie
- Hertellen elektriciteit
- Roofing op platte daken
- Herstellen het pad rond de kerk
- Herstellen van de vloer en muurplinten
- Schilderen in twee lagen van binnenwanden en gewelven
- Plaatsen van nieuwe wijzerplaten (uitgevoerd door E. Michiels)
- Onder kelderen van de sacristie

De kerkhofmuur achter het koor werd in 1960 onderzocht op de mogelijkheid om de muur af te breken en weder op te bouwen. Er waren dringende werken nodig aangezien de grondverzakking zorgde voor scheuren in het koor.¹⁸ De KCML stelde dan ook voor om de koor- en sacristiefunderingen te versterken, om eventuele paalplanken te plaatsen voor het tegenhouden van de gronddruk en om een nieuwe kerkhofmuur te bouwen bestaande uit drie delen: een keermuur in gewapend beton, afwerking met metselwerken en daar waar geen hoge gronddruk is, opnieuw metsen van de kerkhofmuur. De kerkhofmuur werd hoger gemaakt dan voordien. Mogelijks was de eerste kerkhofmuur gekaleid. Bij deze werken werd ook een nieuwe bestrating op het kerkhof en rond de kerk geplaatst.

In 1969 werd het torenuurwerk geautomatiseerd en verlicht.¹⁹

In 1978 werd er een nieuw verwarmingsinstallatie onder het doksaal geplaatst.²⁰ De plannen werden opgemaakt door de Mechelse architect E. Van Houtven. Bij deze ingreep werd er een nieuwe schouw aan de westgevel geplaatst.

¹⁷ Archief Gemeente Meise, dossier Sint-Laurentiuskerk

¹⁸ Archief Agentschap Onroerend Erfgoed (AOE), Dossier Sint-Laurentiuskerk Wolvertem

¹⁹ *idem*

²⁰ *idem*

In 1982-1983 werden er restauratie- en herstellingswerken aan het dak en de dakgoot uitgevoerd.²¹

In 2001 werd de bescherming van de romaanse toren en het gotische koor van de kerk uitgebreid tot de hele kerk met kerkhofmuur.²²

In 2005 vonden er herstellingswerken aan de dakgoten plaats, o.a. wegnemen voetleien en uitbreken gootbedekking, plaatsen van nieuw bladzink en terugplaatsen van voetleien.²³

In 2016 werd bij het Agentschap Onroerend Erfgoed een aanvraag ingediend om in het schip van de kerk de waterschade te herstellen, met o.a. plaatselijk herstel van het pleisterwerk van de muur en het gewelf en plaatselijk herstel van de biechtstoel en lambrisering.²⁴

Figuur 11: 1982, Enkele foto's van de kerk, Archief AOE (1,2,3), en Delcampe

²¹ Archief Agentschap Onroerend Erfgoed (AOE), Dossier Sint-Laurentiuskerk Wolvertem

²² idem

²³ idem

²⁴ idem

3. INVENTARIS VAN DE ERFGOEDELEMENTEN

In dit derde deel worden de erfgoedelementen die reeds in de bouwhistorische studie werden aangehaald afzonderlijk besproken. De inventaris van de erfgoedelementen is opgebouwd uit twee delen: exterieur en interieur met inclusief het vast meubilair en de cultuurobjecten. De inventaris geeft eerst een beschrijving van het erfgoedelement en daarna een schadebeeld.

In het eerste deel wordt het exterieur van de kerk besproken met de kerk(hof)muur, (graf)monumenten, daken en glasramen. In een tweede deel wordt het interieur besproken en in het derde deel worden het vaste kerkmeubilair en de cultuurobjecten opgelijst.

3.1. INVENTARIS - EXTERIEUR

Door de lange bouwhistoriek biedt de kerk momenteel een vrij heterogeen uitzicht. De plattegrond ontvouwt een neoclassicistisch driebeukig schip van drie traveeën (1834) met een ingebouwde vierkante westtoren uit de 13de eeuw, een laatgotisch transept van een travee met rechte sluiting, een koor van drie traveeën met een driezijdige sluiting (begin 16de eeuw en latere aanpassingen) en een tegen de noordzijde van het koor aangebouwde rechthoekige sacristie, vermoedelijk uit de 17de eeuw. Het geheel is overwegend opgetrokken uit kalkzandsteen, het schip dat in 1834 herbouwd en verbreed werd is in baksteen, alles onder leien bedaking.

In dit subhoofdstuk wordt kort de opbouw van het exterieur van de Sint-Laurentiuskerk aangekaart, met focus op de kerkhofmuur, (graf)monumenten, gevels, daken, zolder en glasramen. Het inspectieverslag van Monumentenwacht werd gebruikt om het schadebeeld op te maken. De daken en zolders hebben heel wat schade. In deze studie worden de belangrijkste punten uit het inspectieverslag aangehaald. Voor een meer gedetailleerde oplijsting wordt verwezen naar het verslag van Monumentenwacht (20339/2019/B)

Figuur 12: Zicht op het koor en sacristie, 2020

Figuur 13: Zicht op de zuidoostelijke gevel, 1944, KIK

Figuur 14: Zicht op de zuidoostelijke gevel, 2020

3.1.1. KERKHOFMUUR EN OMGEVING

BESCHRIJVING

Het voormalige kerkhof, vandaag met gras begroeid en voorzien van hagen, is langs de straat afgezet door een (vernieuwd) laag bakstenen muurtje (1960). Van de oorspronkelijke toegang in de zuidoostelijke hoek resten nog de twee hekpijlers. Het betreft geblokte hardstenen pijlers met uitgespaarde hoeken en een bekronende siervaas met toorts, uit het laatste kwart van de 18de eeuw.

Op de site is er een asfaltlaag over de bakstenen bestrating naar het westportaal. Voor de westelijke ingang liggen nog hardstenen grafplaten onder de asfaltlaag.

In de zuidelijke hoek staat een witgeschilderd beeld van Onze-Lieve-Vrouw op witstenen zuil met jaartal 1954 (Mariajaar). Rechts van de ingang witgeschilderd Heilig Hartbeeld (20ste eeuw) op vernieuwde bakstenen sokkel.

SCHADEBEELD

- Een blootliggende en beschadigende rioleringsbuis bestaat mogelijk uit een asbesthoudend materiaal.
- Op verschillende plaatsen is voegwerk van de kerkhofmuur uitgevallen ten gevolge van de inwerking van vocht (opstijgend grondwater en insijpelend regenwater) Dit laatste wordt versterkt door de slechte staat van de muurafdekking: plaatselijk is een deksteen gebroken of verschoven, het voegwerk tussen de dekstenen is verweerd en er zijn scheuren in het metselwerk.
- Aan de blauwe stenen kolommen zijn plaatselijk beschadigd. Er is een stukje afgebroken; Plaatselijk is het voegwerk verweerd of ontbreekt het reeds.
- De asfaltweg vertoont heel wat barsten

Figuur 15: Zicht op de kerkhofmuur langs de straat, 2020

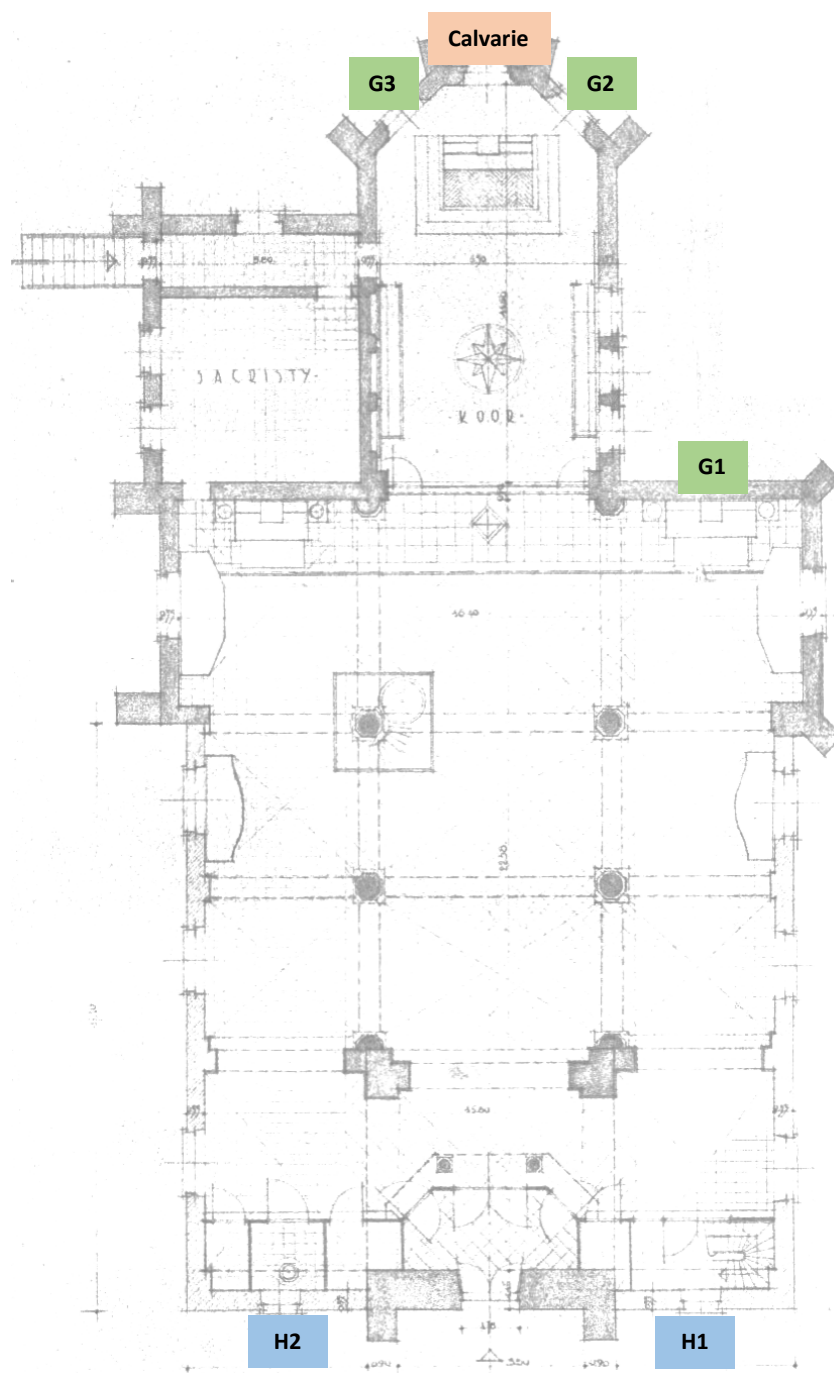
Figuur 16: Zicht op het grasperk langs de zuidelijke gevel, 2020

Figuur 17: Zicht op een blauwe hardstenen kolom van de voormalige inkompoort van het kerkhof, 2020

3.1.2. GRAFMONUMENTEN EN HERDENKINGSTEKENS

Rondom de kerk staan enkele grafmonumenten, een restante van een voormalige calvarie en twee herdenkingstekens.

Overzichtsplan

3.1.2.1. Grafmonumenten

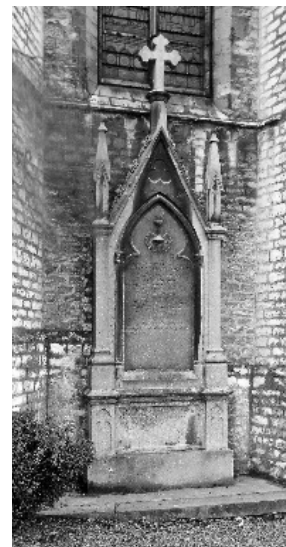
G1 | Clemens Stoefs

OVERLEDENE	Clemens Stoefs
DATUM	1787
PLAATS	/
MATERIAAL	Arduin
OPSCHRIFT	D.O.M. Graf plaetse van den heere Clemens Stoefs in syn leven pastor van Wolverthem die voor syne ziele laeffenisse heeft gefondeert een jaergetyde aldaer die sturf den 1 febr van den jaere 1787 oud 74... R.I.P.
KIK OBJECT	19792
SCHADE	

G2 | Carolus Franciscus Mangelschots

OVERLEDENE	Carolus Franciscus Mangelschots
DATUM	1872
PLAATS	Koor
MATERIAAL	Arduin
OPSCHRIFT	/
KIK OBJECT	19794
SCHADE	Het kruis bovenop het grafteken staat los. De bevestigingsdook is vermoedelijk ernstig roestig. Het roestend metaal zet uit en drukt op de blauwe steen van het grafteken, met scheurvorming als gevolg. De inscriptie is moeilijk leesbaar. Verder is het grafmonument erg vuil

G3 | Dhanis

OVERLEDENE	Dhanis
DATUM	1881
PLAATS	Koor
MATERIAAL	Arduin
OPSCHRIFT	/
KIK OBJECT	/
SCHADE	De inscriptie is moeilijk leesbaar. Verder is het grafmonument erg vuil

3.1.2.2. Calvarie

OBJECT	Calvarie (kruis en rots)
KUNSTENAAR	Onbekend
DATUM	16 ^e eeuw
PLAATS	Koorgevel
MATERIAAL	Gebeeldhouwd en geschilderd hout
INFO	De beelden van Maria en Johannes ontbreken al van voor 1944.
KIK OBJECT	19844
SCHADE	De verflagen op het houtwerk van het afdak boven het buitenbeeld zijn schraal; Het afdak is ingerot en wordt best vervangen.

3.1.2.3. Herdenkingstekens

H1 |

OBJECT	Herdenkingsteken
KUNSTENAAR	Onbekend
DATUM	1835
PLAATS	Westportaal zuidelijke zijbeuk
MATERIAAL	Blauwe hardsteen
INFO	<i>Door de zorg en weldadigheid van den zeer edelen heer, Baron van der Linden d'Hoogvorst, oppergenerael der burgerwacht borgemeeter dezer gemeente J.B. van Humbeek – F. Mertens schepenen 1834 Opgebouwd en vergroot in het jaer 1834 door den zorg van den zeer eerw. Heer C.F. Mangelschots Pastoor dezer parochie Landdeken geworden den 6 mei 1836.</i>
KIK OBJECT	/
SCHADE	De inscriptie is onleesbaar

H2 |

OBJECT	Herdenkingsteken
KUNSTENAAR	Onbekend
DATUM	1872
PLAATS	Westportaal noordelijke zijbeuk
MATERIAAL	Blauwe hardsteen
INFO	/
KIK OBJECT	/
SCHADE	De inscriptie is onleesbaar

3.1.3. GEVELS

Westgevel en toren

BESCHRIJVING

Vrij zware en verankerde westtoren door omlopende cordons verdeeld in drie, in hoogte variërende geledingen onder een ingesnoerd tentdak, licht overkragend op natuurstenen consoles.

De eerste geleding met hoge afgeschuinde plint, wordt begrensd door versneden hoeksteunberen waartussen een rechthoekige deur met een spitsboogveld voorzien van een drielob, ingeschreven in een omlijsting met driekwartzuiltjes voorzien van een knoppenkapiteel. Bekronend spitsboogvenster met een raam bestaande uit ijzeren roeden.

De tweede geleding wordt geopend door een oculus onder druiplijst met gestrekte uiteinden.

De derde geleding vertoont aan elke zijde een of twee rondbogige galmgaten met op hun hoeken twee kolommen met pseudo-Korinthische kapitelen, die de archivolt van de boog ondersteunen. In het oosten en noorden bestaan de bogen uit twee ogivale openingen die rusten op drie zuilen van dezelfde stijl. Modiljoenen ondersteunen de dakrand, die laag en geknikt is.

In de westgevels van het schip is de aanzet van de oude constructie duidelijk zichtbaar door het verschil in materiaal; aan deze zijde is er telkens een klein rechthoekig venster met hardstenen latei en lekdrempel. Eronder telkens een ingemetselde gedenkplaat verwijzend naar de werken ten tijde van pastoor Mangelschots, inmiddels nagenoeg onleesbaar geworden.

SCHADEBEELD

- Het muurwerk vertoont op verschillende plaatsen verwerking: Op verspreide plaatsen in de westgevel van de toren is het voegwerk verweerd; Waar goten lekken en regenwater op het muurwerk stroomt groeien algen.
- De witte stenen kolom aan de rechterzijde van de inkom is ernstig verweerd.
- In de westgevel zijn de twee ramen van N0 volledig doorgerot aan de onderdorpel. De beglazing kan eruit vallen.
- Er is een lek aan het galmgat. Het galmbord aan de westelijke zijde werd vervangen door een recenter exemplaar dat grote verschillen vertoont met de originele galmborden
- Metalen ramen in de toren zijn in slechte toestand
- Witte stenen in galmgaten zijn in slechte toestand

Figuur 18: Zicht op portaal, 2020

Figuur 19: Detail van een pilaster aan de inkom, Inspectieverslag Monumentenwacht 2019

Figuur 20: Zicht op westgevel en romaanse toren, 2020

Oostgevel (koor)

BESCHRIJVING

Het koor lijkt te dateren van rond 1500, te oordelen naar de flamboyante versiering van de drie spitsboogventers onder een omlopende druiplijst gevat tussen versneden steunberen. Deze zijn voorzien van neogotisch maaswerk. Links en rechts zijn eenvoudige, later ingebrachte rondboogvensters (1834) in een vlakke hardstenen omlijsting. In de zuidzijde is dichtgemetseld rondboogdeurtje met kruismotief in het boogveld. Mogelijk is dit een voormalig paradijspoortje, waarlangs de overledenen ten grave werden gedragen. Tegen de koorsluiting bevinden zich nog een Calvarie en twee grotere neogotische grafmonumenten uit de 19de eeuw.

SCHADEBEELD

- Noordelijke steunbeer heeft veel waterschade
- Er werd een te hard cementgebonden voegsel gebruikt. Dit is niet compatibel met de zachtere witte steen. Het muurwerk vertoont op verschillende plaatsen verwerking: De witte stenen plint vertoont verspreid verweerde witte steen en voegwerk.
- Door de overstromende en lekkende goten is het muurwerk nat. Hier groeien boompjes in het voegwerk van de witte stenen gevels. De wortels kunnen het muurwerk op termijn beschadigen.
- Er is scheurvorming aan de zuidelijke zijde van het koor

Figuur 21: Zicht op paradijspoortje, 2020

Figuur 22: Scheur in zuidelijke gevel koor, 2020

Figuur 23: Noordelijke steunbeer van koor 2020

Figuur 24: Detail van schade en mos begroeiing op plint, 2020

Noordgevel

BESCHRIJVING

Sober aandoend neoclassicistisch schip opgetrokken uit baksteen (1834) op een onderbouw van kalkzandsteen met kwartholle aflijning. Zichtbare muurankers en eenvoudige rondboogvensters met imposten en sluitsteen van witsteen. De sluitingen van de ongelijke transeptarmen (16^e eeuw) zijn opgevat als puntgevels op schouderstukken, gevat tussen steunberen. Deze gevels worden geopend door een rondboogvenster in een kwarthol geprofileerde omlijsting maar de sporen van de vroegere spitsboogvensters onder omlopende druiplijst zijn nog duidelijk zichtbaar.

De ruime rechthoekige sacristie met zware, versneden hoeksteunberen telt twee bouwlagen onder een steil zadeldak op natuurstenen consoles. De sterk verhoogde begane grond is toegankelijk via een hardstenen steektrap met ijzeren leuning. Op de benedenverdieping zijn getraliede rechthoekige vensters in een vlakke hardstenen omlijsting. Op de bovenverdieping zijn eenvoudige steekboogvensters.

SCHADEBEELD

- Er is een ernstige duivenoverlast. Duiven zitten voornamelijk op de goten aan de noordzijde van de kerk.
- Er werd een te hard cementgebonden voegsel gebruikt. Dit is niet compatibel met de zachtere witte steen. Het muurwerk vertoont op verschillende plaatsen verwerking. Waar goten lekken en regenwater op het muurwerk stroomt groeien algen. De witte stenen plint vertoont verspreid verweerde witte steen en voegwerk;
- Aan de noordzijde ligt de fundering bloot. Hier is het voegwerk ernstig verweerd; Door de overstromende en lekkende goten is het muurwerk nat. Hier groeien boompjes in het voegwerk van de witte stenen gevels. De wortels kunnen het muurwerk op termijn beschadigen.
- Het voegwerk tussen de dekstenen van de topgevels is verweerd of ontbreekt. Hierdoor is lichte vochtinfiltratie in het muurwerk. De witte dekstenen zijn verschoven.
- De trap is in slechte staat: Vele blauwe stenen treden zijn gebroken en verweerd

Figuur 25: Algemeen zicht op de noordelijke gevel, 2020

Figuur 26: Zicht op verweerde natuurstenen sokkel, 2020

Figuur 27: Zicht op verweerde trap van sacristie, 2020

Zuidgevel

BESCHRIJVING

Sober aandoend neoclassicistisch schip opgetrokken uit baksteen (1835) op een onderbouw van kalkzandsteen met kwartholle aflijning. Zichtbare muurankers en eenvoudige rondboogvensters met imposten en sluitsteen van witsteen. De sluitingen van de ongelijke transeptarmen (16^e eeuw) zijn opgevat als puntgevels op schouderstukken, gevat tussen steunberen, overhoeks aan de zuidzijde. Deze gevels worden geopend door een rondboogvenster in een kwarthol geprofileerde omlijsting maar de sporen van de vroegere spitsboogvensters onder omlopende druiplijst zijn nog duidelijk zichtbaar.

SCHADEBEELD

- Er werd een te hard cementgebonden voegsel gebruikt. Dit is niet compatibel met de zachtere witte steen. Het muurwerk vertoont op verschillende plaatsen verwerking. Waar goten lekken en regenwater op het muurwerk stroomt groeien algen. De witte stenen plint vertoont verspreid verweerde witte steen en voegwerk.
- De westelijke steunbeer van het transept vertoont scheurvorming
- Het voegwerk tussen de dekstenen van de topgevels is verweerd of ontbreekt. Hierdoor is lichte vochtinfiltratie in het muurwerk. De witte dekstenen zijn verschoven.

Figuur 28: Boven rechts: Zicht op zijbeuk, 2020

Figuur 29: Links: Zicht op transept, 2020

Figuur 30: Onder links: Zicht op begroeiing tussen transept en koor, 2020

Figuur 31: Onder rechts: Scheur in steunbeer van transept, 2020

3.1.4. DAKEN

BESCHRIJVING

De kerk heeft verschillende zadeldaken die helemaal bedekt zijn met natuurleien. Op de toren en het koor staat een ijzeren kruis. Zowel in het dak van de toren als het schip zijn enkele dakkapellen.

SCHADEBEELD

- Bovenaan de toren ontbreken veel leien. De bebording ligt bloot en rot in. Het aansluitende hoekkeperlood en de loden aansluiting van het torenkruis zijn verweerd en losgekomen.
- Mogelijk wordt ook de bevestiging van het torenkruis matig door inrottingen van de houten dakstructuur waarop deze bevestigd is;
- Onderaan de dakvoeten ontbreken verspreid leien of zijn deze beschadigd;
- Het hoekkeperlood ontbreekt. Het onderliggende houtwerk begint in te rotten.
- Verschillende loden loketten van de aansluiting tussen dakvlakken en torenwand zijn weg;
- Er is lichte vochtinfiltratie aan de aansluiting tussen dakvlak en torenwand.
- Het voegsel boven de loden aansluiting is uitgevallen. De loodslab kan loskomen; Twee nokpannen zijn gebroken en kunnen vallen.
- De daken zijn niet voorzien van genormeerde ankerpunten en ladderhaken. Er zijn geen genormeerde klimhaken op de torenspits. Hierdoor zijn de dakvlakken en goten niet veilig bereikbaar voor controle en/of herstellingen.
- Er treedt galvanisch koppel op tussen de koperen leihaken en het zink van de goten en afvoeren. Regenwater druipt van de koperen leihaken op de zinken gootbekleding. Door het galvanisch koppel verweert het minst edele metaal (zink). Gezien alle daken (behalve de toren) zijn voorzien van koperen leihaken met daaronder zinken goten, kilgoten en afvoeren zal het zink versneld verweren.
- De luiken van de dakkapellen zijn in zeer slechte staat

Figuur 32: Overzicht van de daken, Google maps 2020

Figuur 33: Detail schade aan dak middenbeuk, 2020

Figuur 34: Detail van de schade aan het torendak, Inspectieverslag Monumentenwacht 2019

3.1.5. ZOLDER

BESCHRIJVING

Het daktimmerwerk van de zolder bestaat uit houten spanten met gordingen, kepers, muurplaten, en bebording. In de zijbeuk zijn er bakstenen gewelven, in de middenbeuk houten bepleisterde gewelven. Tijdens dit onderzoek kon de zolder van het koor niet bezocht worden. De aftekening van het dak van het vroegere schip is nog zichtbaar in de muur van de toren.

SCHADEBEELD

- Enkel de zolder van de noordelijke zijbeuk is voorzien van een degelijke loopbrug; verder ontbreken veilige loopbruggen op de zolders.
- Plaatselijk zijn er onveilige planken op de zolders.
- De dakstructuren zijn niet veilig toegankelijk; De ladder tussen de loopbrug van de noordelijke zijbeuk en de hoger gelegen zolder van de hoofdbeuk staat los en is onveilig; Er ontbreekt een ladder tussen de zolder van de hoofdbeuk en de lagergelegen zolder van de zuidelijke zijbeuk. Deze zolder is niet veilig toegankelijk; De vloer is instabiel. De zolder en het dakluik naar de zakgoot toe zijn niet veilig toegankelijk.
- Het hout van de kapconstructie van de sacristie is ernstig aangetast door oude en recente lekken. De trekbalen en de spanten zijn doorgerot aan de knooppunten/ pleggingen. Ook het aansluitende houtwerk (muurplaten, kepers, etc.) is doorgerot.
- Verspreid zijn aantastingen door grote en kleine klopkever en door bruine eikenzwam; Hier zijn de spantbenen, trekbalen, muurplaten, kepers en bebording nat en doorgerot door een ernstig lek aan de zakgoot. (Dit lek is gedicht door Monumentenwacht, maar de constructie is ernstig verzwakt); De muurplaat is rot en een deel is volledig losgekomen en verzakt; Gezien de vorm van het gewelf is hier de dakvoet van het koor niet controleerbaar/bereikbaar van op de zolder. Deze zone sluit aan bij de slechte dakstructuur van de sacristie. Vermoedelijk zijn ook hier ernstige problemen aan de dakstructuur door vroegere en recente lekken aan de zakgoot.
- Er zijn ernstige inrottingen en aantastingen door grote klopkever aan het spantbeen, de trekbalk, de muurplaat, de kepers en de bebording; Het knooppunt tussen trekbalk en spantbeen is ernstig doorgerot; De verbindingen tussen de binnen - en buitenmuurplaten in de hoeken en onder de dakkapellen zijn doorgerot;
- Het hout van de kapconstructie is op enkele plaatsen ernstig aangetast door oude lekken. De verweerde balken hebben plaatselijk onvoldoende draagkracht over

Figuur 35: Zicht zolder van middenbeuk, 2020

Figuur 36: Zicht zolder zijbeuk, 2020

3.1.6. KLOKKEN- EN UURWERKINSTALLATIE

BESCHRIJVING

In de toren hangen drie klokken. De kleinste klok is 60 cm hoog en heeft een doorsnede van 65 cm. Ze weegt ongeveer 150kg. Ze draagt volgend opschrift in oud frans: "I.A.I.: Adon / Anies : MedeMisie De Montignis MCCC" Het moet dus een zeer oude klok (1300) zijn, wat trouwens wordt bevestigd door het opschrift in oud Frans (waals) Waarschijnlijk is het afkomstig van een Waalse kerk. Misschien is het hier beland tijdens het Frans Bewind.

De andere klokken zijn een 'tweeling' en werden gegoten ter vervangen van deze die in 1798 waren weggehaald door de Sansculotten. De twee klokken werden in 1821 geschonken door Prinses van Thurn en Taxis, die het meterschap waarnam door haar vertegenwoordigers, Barones Diert de Kerwerve, geboren Osy. Peter van beide klokken was Emmanuel Constant Premier Ghislain Baron Van der Linden d'Hoogvorst. Beide klokken werden samen gewijd in 1821 op 10 december. De kleinste van beide weegt 1.154 pond, is 1m hoog en heeft een doorsnede van 90cm. Toonhoogte 1a b Ze draagt de beeltenis van O.L.V. De grootste werd weggehaald tijdens de laatste oorlog in 1943. Ze woog 1.1727 pond, was 1m hoog en had een doorsnede van 1.14m, was gestemd in fa en versierd met beeld van Sint-Laurentius. Deze klok werd in 1948 vervangen door pastoor Frans Corluy. Peter was notaris J. De Smedt en meter mevr. Dr. Van den Bruel. Ze weegt 918 kg.²⁵

Er is nog een mechanische uurwerkinstallatie in de toren aanwezig.

SCHADEBEELD

- Als gevolg van het lek aan het galmgat is de draagstructuur van de klokkenstoel nat; De houten balk is hierdoor aan het inrotten centraal; Ook de metalen I-ligger is ernstig roestig aan de oplegging. Het aanpalende muurwerk vertoont scheurvorming door de druk van het roestende metaal.

Figuur 37: Kleine klok, 2020

Figuur 38: Klok van Thurn en Taxis (1821), 2020

Figuur 39: Klokkenstoel, 2020

Figuur 40: Klok uit 1948, 2020

Figuur 41: Mechanisch uurwerk, 2020

²⁵ LEFEVRE J, VERHASSELT L., t'KINT J., 1978. P. 714-715

3.1.7. GLAS-IN-LOODRAMEN

BESCHRIJVING

De glasramen werden verwezenlijkt door Louis Grossé (1840-1929) van Brugge rond 1893-1894. Louis Grossé was afkomstig van het huis Grossé dat voornamelijk bekend stond voor de productie van liturgische gewaden, vlaggen en baldakijnen met zijde en goudborduursels.

SCHADEBEELD

- Onder de ramen zijn er nogal wat druipsporen. Aan de binnenzijde zijn er ook nogal wat roestige onderdelen. Er zijn ook enkele gebroken kalibers (glasplaatjes).
- De raambruggen en de bindroeden zijn roestig; De bindloodjes zijn verweerd en komen los;
- Plaatselijk staat een paneel lichtjes bol;
- Door de druk van roestend metaal scheuren de witte stenen montanten; In het koor is de montant ernstig beschadigd; Er is een kaliber gebroken;
- In zuidelijke transept is bovenaan het glasraam een ernstige schade. Binnen is zichtbaar dat een stuk pleisterwerk is gevallen. Hier is het loodnet met kalibers beschadigd. Vermoedelijk is dit het gevolg van druk door roestend metaal.
- De voorzetbeglazing is in slechte toestand: lacunes en barsten

Figuur 42: De glas-in-loodramen van het koor, 2020

Overzichtsplan

3.2. INVENTARIS - INTERIEUR

Het bepleisterde en geschilderde interieur met zwart-witte natuurstenen bevloering vertoont rondboogarcaden op Toscaanse zuilen met abacus en bekronende pilasters met triglifienmotief die de gordelbogen van het kruisribgewelf opvangen. Het koor heeft een tongewelf met pseudoribben die neerkomen op consoles die op hun beurt zijn opgenomen in de omlopende kroonlijst.

In dit subhoofdstuk wordt kort het interieur van de Sint-Laurentiuskerk aangekaart, met focus op het schip, de zijbeuken, het koor, het transept, de sacristie en het doksaal. Het inspectieverslag van Monumentenwacht werd gebruikt om het schadebeeld op te maken. Voor een meer gedetailleerde oplijsting wordt verwezen naar het verslag van Monumentenwacht (20339/2019/I)

Figuur 43: Zicht op middenbeuk en koor, 1944, KIK A066925

Figuur 44: Zicht op middenbeuk en koor, 1974, KIK M239548

Figuur 45: Zicht op middenbeuk en koor, 2020

Figuur 46: Zicht vanuit het schip naar het westportaal, 2020

3.2.1. BOUWKUNDIG

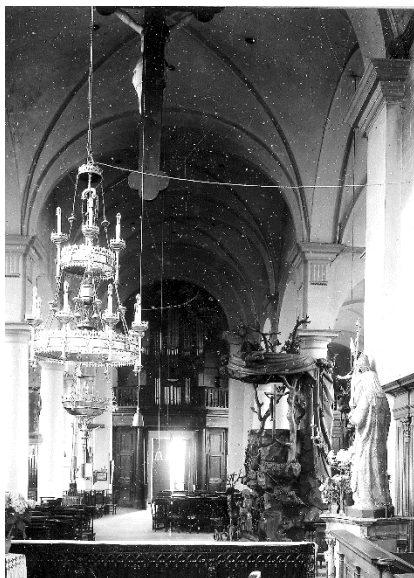
3.2.1.1. Schip

BESCHRIJVING

Het neoclassicistisch schip bestaat uit rechthoekige ruimte opgebouwd uit zes Dorische zuilen die de rondbogen van de kruisribgewelven ondersteunen (1834). Ter hoogte van de fundamenteën van de toren zijn nog 13^e-eeuwse vierkante zuilen aanwezig, die bovenaan met een kroonlijst zijn afgewerkt en onderaan een kunststof lambrisering in houtimitatie. Foto's uit 1944 en onderzoek in situ toont aan dat er vroeger een wandafwerking aanwezig was op basis van imitatievoegen. Er ligt een donkere en grijze marmerachtige kalksteen in dambordpatroon. Aan de westgevel is een eiken tochtportaal, doksaal en orgel. (Voor meer informatie hierover zie 3.2.2. Vaste Interieurelementen) Hieronder liggen enkele oudere grafplaten.

SCHADEBEELD

- Redelijk wat tegels zijn gebarsten of uitgesleten. Ze liggen allen wel goed vast. Her en der zijn er ook cementopvullingen.
- Er is loskomende bepleistering
- De kunststof lambrisering bevat mogelijk asbest
- De geverfde gewelven zijn vervuild, een regelmatig en repetitief patroon van lichtere en donkere strepen is zichtbaar. Dit patroon valt volledig samen met de bovenliggende draagstructuur.²⁶
- De wanden aan de westgevel zijn in hele slechte toestand met vochtinfiltratie en structurele scheuren

Figuur 47: 1944, KIK A066926

Figuur 48: Zicht op het schip naar het westportaal toe, 2020

Figuur 49: Zicht op het schip naar het koor toe, 2020

²⁶ Dit fenomeen wordt thermoforese genoemd. Door vuilafzetting op de gepleisterde gewelven tekenen gordingen, ribben en (soms zelfs rinkellatten) zich af. Vuil zet zich eerder af naarmate het oppervlak kouder is. Op het gewelf is duidelijk te zien hoe de gordingen en ribben minder vervuild zijn dan de ertussen gelegen vlakken die zonder het tussenliggende hout rechtstreeks in verbinding staan met de lucht in de kap

3.2.1.2. Zijbeuken

BESCHRIJVING

De neoclassicistisch zijbeuken hebben eenvoudige pilasters die de rondbogen van de kruisribgewelven ondersteunen (1834). De wanden zijn onderaan afgewerkt met een kunststof lambrisering in houtimitatie. Foto's uit 1944 en onderzoek in situ toont aan dat er vroeger een wandafwerking aanwezig was op basis van imitatievoegen. Er ligt een donkere en grijze marmerachtige kalkstenen vloer en een loper.

In de zijbeuken is telkens een biechtstoel aanwezig (1847). Ter hoogte van de westgevel bevat het tochtportaal aan de zuidelijke zijbeuk een toegang tot het doksaal en aan de noordelijke zijbeuk de doopkapel.

SCHADEBEELD

- Er is loskomende bepleistering
- De kunststof lambrisering bevat mogelijk asbest
- De geverfde gewelven zijn vervuild, een regelmatig en repetitief patroon van lichtere en donkere strepen is zichtbaar. Dit patroon valt volledig samen met de bovenliggende draagstructuur.
- Bij enkele tegels is het oppervlak redelijk afgeschilferd. Plaatselijk zijn er wat randen beschadigd of zijn er enkele tegels gebroken. Er ligt in elke zijbeuk telkens een loper. Deze is vervaardigd uit een harde vezel en heeft een open structuur waardoor er veel vuil en zand doorheen valt. Dit werkt dan als schuurpapier op de tegels zodat er veel krasjes ontstaan en ze lichter van kleur worden.

Figuur 50: Zicht van de zuidelijke zijbeuk naar het transept, 1944, KIK A066928

Figuur 51: Detail van de beschadigde bepleistering in de zuidelijke zijbeuk, 2020

Figuur 52: Zicht op de noordelijke zijbeuk, 2020

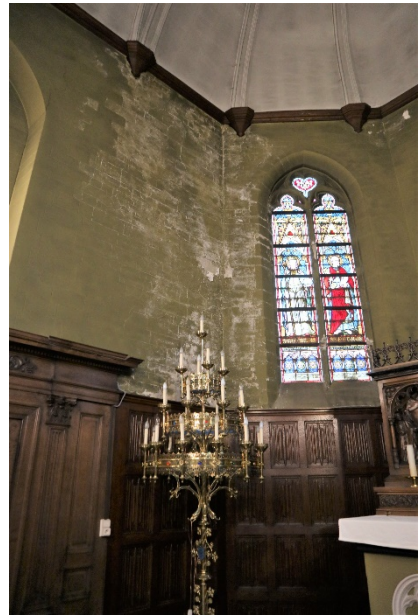
3.2.1.3. Koor

BESCHRIJVING

Het koor is nog het originele lavabel bewaard (16^e eeuw). Verder had in het begin van de 20^e eeuw een kruisribgewelf dat was afgewerkt met houten planken en kroonlijst. De wanden hadden een afwerking met natuursteenimitatie (1834). Na 1944 kreeg het gewelf een bepleistering en werden de wanden met een groen kleur een kunststoflambriserings in houtimitatie afgewerkt. De vloer bestaat uit een decoratief patroon van witte marmer, rode en donkere marmerachtige kalksteen. In de 19^e eeuw werd er een koorgestoelte en een retabelaltaar geplaatst.

SCHADEBEELD

- Plaatselijk zijn er enkele gebroken tegels, maar ze liggen nog goed vast. Er zijn aan beide zijden kaarsvetspatten. Dit is vooral te merken bij de witte tegels
- Er is heel wat vochtschade aan de noordelijke zijde. Hier bladdert de bepleistering af en zijn er zoutuitbloeiingen
- De muren en gewelven zijn erg vervuild

Figuur 53: Koor met houten gewelfafwerking, 1944, KIK A066925

Figuur 54: Vochtschade ter hoogte van transept, 2020

Figuur 55: Vochtschade in noordoostelijke hoek, 2020

Figuur 56: Decoratief uitgewerkte vloer, 2020

Figuur 57: Lavabel bewaard tussen de kunststoflambriserings, 2020

3.2.1.4. Transept

BESCHRIJVING

De 16^e -eeuwse transepten hebben een kruisribgewelf (1834). De wanden hadden een afwerking met imitatievoegen, maar na 1944 werd er een kunststof lambrisering in houtimitatie geplaatst. Er ligt een donkere en grijze marmerachtige kalksteen. Verder bevatten ze beide een portiekaltaar en een gesculpteerde biechtstoel

SCHADEBEELD

- Er zijn structurele barsten in het zuidelijke transept
- Er is loskomende bepleistering
- De kunststof lambrisering bevat mogelijk asbest
- Er werden reeds enkele restauratiewerken uitgevoerd, maar het interieur werd niet verder afgewerkt.
- De geverfde gewelven zijn vervuild, een regelmatig en repetitief patroon van lichtere en donkere strepen is zichtbaar. Dit patroon valt volledig samen met de bovenliggende draagstructuur.

Figuur 58: Zicht op het zuidelijke transept, 2020

Figuur 59: detail van de structurele scheur in zuidelijke transept naar zijbeuk, 2020

Figuur 60: Zicht op de herstellingswerken in het noordelijk transept, 2020

3.2.1.5. Sacristie

BESCHRIJVING

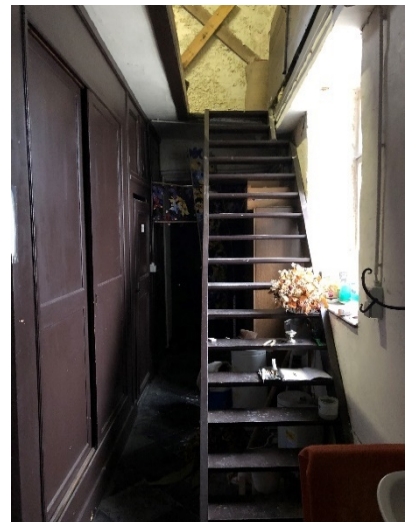
De sacristie is bereikbaar van buitenaf en met een oude deur vanuit het noordelijk transept en het koor. Deze aangebouwde constructie bestaat uit twee verdiepingen.

De gelijkvloerse verdieping bestaat uit een gang met een steektrap en de eigenlijke sacristieruimte met grote eiken ingebouwde kasten, een staande klok en een biechtstoel voor hardhorigen. Verder is er ook een barokke natuurstenen ornamentatie ter decoratie van waterkraantje.

De eerste verdieping is bereikbaar via een houten steektrap. De open ruimte is bepleisterd en de vloer bestaat uit brede eiken planken. Hier staat een kast die werd gemaakt van de renaissancepanelen van de voormalige sacristiekast uit de 15^e eeuw.

SCHADEBEELD

- De eerste verdieping vertoont heel veel vochtschade afkomstig van de lekken op de zolder en schade aan de gevel.
- Er staat veel rommel op de eerste verdieping

Figuur 61: Ingebouwde kasten van de sacristie, 2020

Figuur 62: Steektrap naar de eerste verdieping, 2020

Figuur 63: Zicht op de eerste verdieping van de sacristie, 2020

3.2.1.6. Doopkapel

BESCHRIJVING

In het tochtportaal werden verschillende ingebouwde kasten ingewerkt en een kleine ruimte dat kon dienstdoen als doopkapel. De muren links en rechts zijn vervangen door een gordijn. In deze kleine ruimte ligt een vloer in ceramische tegels en staat een 13^e -eeuwse doopvont.

SCHADEBEELD

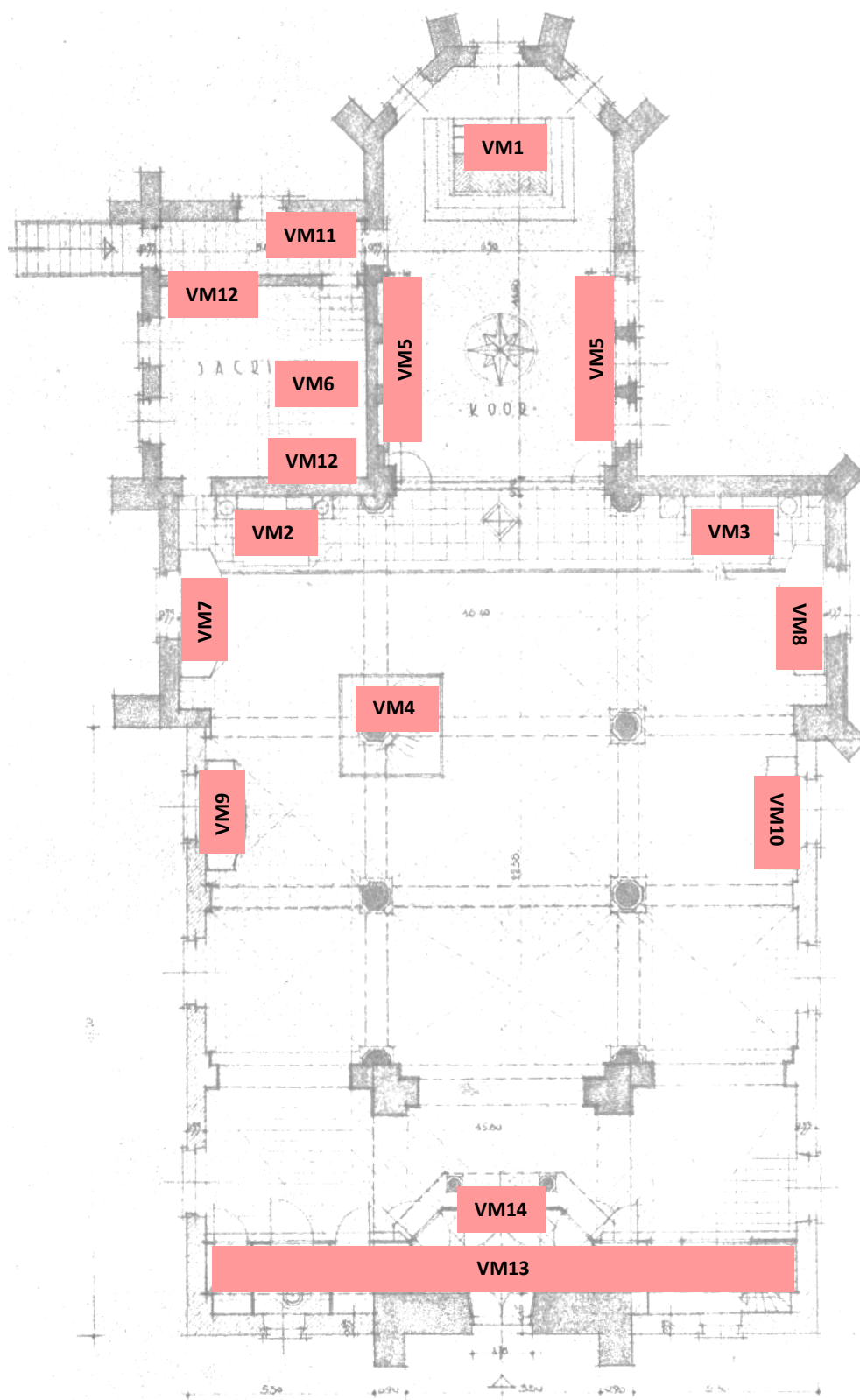
- Het grootste deel van de tegels verkeert in goede staat. Een aantal tegels zijn gebarsten. Het oppervlak is wat ruw geworden. Mogelijk is dit te verklaren door een afwerklaag, waardoor het vocht onvoldoende kan verdampen. Het voegwerk wordt plaatselijk omhooggeduwd, mogelijk door zouten of door gipsvorming. Plaatselijk is er ook een vervuiling met verf.
- De wanden en gordijnen tonen vochtschade

Figuur 64: Doopkapel in lambrisering van het tochtportaal, 2020

Figuur 65: Zicht op de nis met doopvont, 2020

3.2.2. VASTE INTERIEURELEMENTEN

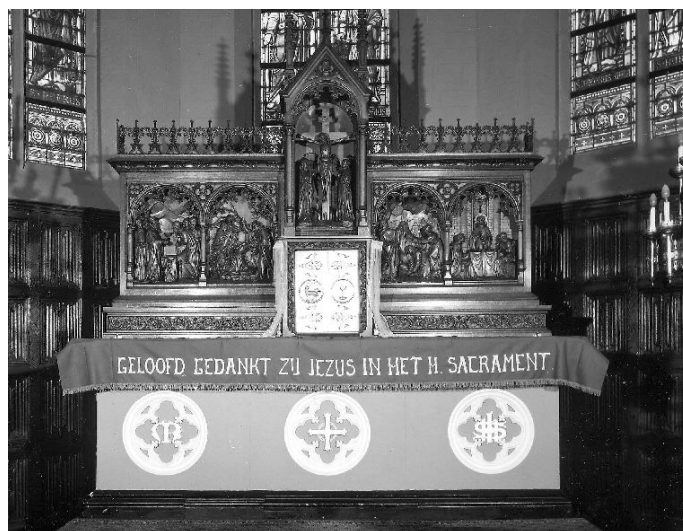

VM 1 | Hoofdaltaar

VOORWERP	Hoofdaltaar
KUNSTENAAR	Peeters (Antwerpen)
UITVOERINGSDATUM	1895
PLAATS	Koor
MATERIAAL	Eik en steen
INFO	Neogotisch retabelaltaar met Golgotha tafereel met voorstellingen Abrahams ontmoeting met Melchisedek, Abraham, calvarie, Mannaregen en Maaltijd met de Emmausgangers
KIK OBJECT	19758

SCHADEBEELD

Altaarvloer	- Bij de treden ontbreekt er plaatselijk wat voegwerk. Er is een witte waas, mogelijk gaat het om een boenwas. Deze is er met een vingernagels af te krabben. Hij zorgt niet voor problemen en is enkel wat ontsierend. De houten altaarvloer lijkt licht te zijn verzakt, maar verkeert in goede staat. In de natuurstenen onderdelen van de altaartafel zijn er breuken ter hoogte van de hoeken en in de geprofileerde lijst. Een stuk staat los. Er zijn ook wat verticale naden tussen de blokken.
Retabelkast	- Bij de sierlijst zijn er stukjes afgebroken. Bij de bovenste horizontale lijst zijn er enkele schroevivlekken. Aan de achterzijde is er een plank met een spinthoutstrook en uitvliegopeningen. Het eikenhout werd wellicht afgewerkt met een donker boenwas. Op de kaarsenbank zijn er wat kaarsvetspatten. - Het messing tabernakel verkeert in goede staat. Het werd gevernist en vertoont wat irisering.

Figuur 66: Altaar in 1944, KIK M239584

Figuur 67: Altaar in 2020

VM 2 | Zijaltaar noord: Onze Lieve Vrouwaltaar

VOORWERP	Portiekaltaar
KUNSTENAAR	Onbekend
UITVOERINGSDATUM	17 ^e – 18 ^e eeuw
PLAATS	Noordelijke transept
MATERIAAL	Gemarmerd en geschilderd hout
INFO	In de bekroning staat het wapenschild met prelaat De Haeseleer van Dielegem, In het midden is een aan Theodoor Van Loon toegeschreven schilderij voorstellend de Aanbidding van de herders, altaartafel met Mariamonogram 2 ^e h 17 ^e eeuw en altaartafel 3 ^e kwart 18 ^e eeuw in Lodewijk XV-stijl.
KIK OBJECT	19755

SCHADEBEELD

- Het gehele altaar werd overschilderd in een matte neutrale kleur. Enkele ornamenten zijn beschilderd met een goudverf.
- In aansluiting met de westelijke muur vertoont de noordelijke plint lichte schade door houtrot en insectenvraat. In het kastje onder de noordelijke zuil zijn de naaldhouten en populierenhouten onderdelen wellicht actief aangetast door kleine houtworm. Er liggen een 7-tal kevertjes.
- Op de tafel ligt er een vezelplaat met een vinyl erop. De altaarsteen is nog aanwezig, maar hierdoor niet zichtbaar. Ook het luik op de tombe en het kastje onder de zuidelijke zuil vertonen uitvliegopeningen van kleine houtworm en snuitkevers.
- In de zuidelijke hoek waar de voet van de constructie de vloer raakt is er nogal wat schade door houtrot en houtboorders. De sokkel onder het beeld en de randen van de kaarsenbank vertoont lichte schade door vermolming.

Figuur 68: Onze-Lieve-Vrouwaltaar, 1944, KIK M239556

Figuur 69: Onze-Lieve-Vrouwaltaar, 2020

VM 3 | Zijaltaar Zuid: Sint-Laurentius

VOORWERP	Portiekaltaar Heilige Laurentius
KUNSTENAAR	Onbekend
UITVOERINGSDATUM	17 ^e – 18 ^e eeuw
PLAATS	Zuidelijk transept
MATERIAAL	Gemarmerd en geschilderd hout
INFO	Portiekaltaar toegewijd aan Heilige Laurentius, met altaarstuk voorstellend Marteling van de Heilige Laurentius, tabernakel met Hostiedragende kelk, altaartafel met monogram van de heilige, 2 ^e helt 17 eeuw, altaartafel 3 ^e kwart 18 ^e eeuw, Lodewijk XV, gemarmerd en geschilderd hout
KIK OBJECT	19756

SCHADEBEELD

- Het gehele altaar werd overschilderd in een matte neutrale kleur. Enkele ornamenten zijn beschilderd met een goudverf.
- De trappen en de plint van het altaar vertonen hier en daar sporen van stootschade, houtrot en schade door wellicht snuitkevers. In de houten plint van het luik onder de noordelijke zuil is er mogelijk een actieve aantasting door snuitkevers. Ook in enkele onderdelen achter het luik van de altaartafel of de tombe zijn er hoopjes boormeel.
- Op het front van de tombe ontbreekt bij de linker guirlande een stuk.
- Op de altaartafel werd er vinyl en balatum gespijkerd.
- Er liggen ook 4 afgebroken stukjes, mogelijk van cartouches en guirlandes.
- Er zijn wel nogal wat openstaande naden. Er werd vaak slordig overschilderd. Er zijn ook sporen van vroegere craquelures, lacunes en opstuwingen. De opvullingen van de openstaande naden werd niet zorgvuldig uitgevoerd.
- De top laag is bv op de guirlandes fel aan het afschilferen. Er zijn erg veel kleine opstuwingen en lacunes ontstaan.

Figuur 70: Sint- Laurentiusaltaar, KIK A066928

Figuur 71: Sint-Laurentiusaltaar 2020

VM 4 | Preekstoel

VOORWERP	Preekstoel
KUNSTENAAR	Gebroeders Goyers (ontwerp P.J. Van Passel)
UITVOERINGSdatum	1861
PLAATS	Middenbeuk
MATERIAAL	Eik
INFO	De bekering van Sint-Hubertus als thema, met het bijhorende hert dat een kruis tussen zijn gewei draagt. Dit tafereel is geplaatst in een landelijk decor waarin het niet ontbreekt aan tal van diertjes, waaronder een haas, vos, eekhoortje, arend, slang, kikvors, slak, duif enz. Dit werk werd door de deken aanvankelijk besteld bij P.J. Van Passel, maar deze beeldhouwer stierf toen hij het ontwerp klaar had. Na lange en moeizame onderhandelingen werd het project en het reeds aangekochte hout overgenomen door de Leuvense gebroeders Joseph en Henri Goyers van Leuven, die het geheel afwerkten.
KIK OBJECT	19832

SCHADEBEELD

- In aansluiting met de natuurstenen vloer zijn er lichte sporen van houtrot.
- Er zijn vrij veel uitvliegopeningen van kleine houtworm.
- Het konijn staat los en kan ontvreemd worden. In het gewei is er bij het Christusbeeld een armpje afgebroken. Ook het heft van het zwaard is beschadigd.
- Verder zijn er een groot aantal open naden, veroorzaakt door het 'werken' van het hout. Hierdoor zijn ook de lijmverbindingen losgekomen en zijn een heel aantal ornamenten (vnl. takken en bladeren) verdwenen.
- Plaatselijk zijn er toch wat oppervlakteschimmels. Er zijn ook plekken met gespoten boenwas die onvoldoende werd opgeboend.
- Het beukenhouten plankje onder de schakelaar vertoont ook enkele uitvliegopeningen van kleine houtworm.

Figuur 72: Preekstoel, 1944, KIK A066921

Figuur 73: Preekstoel, 2020

VM 5 | Koorgestoelte

VOORWERP	Koorgestoelte en lambrisering
KUNSTENAAR	E. Van den Broeck
UITVOERINGSDATUM	1854
PLAATS	Koor
MATERIAAL	Gebeeldhouwd eik
INFO	/
KIK OBJECT	1928

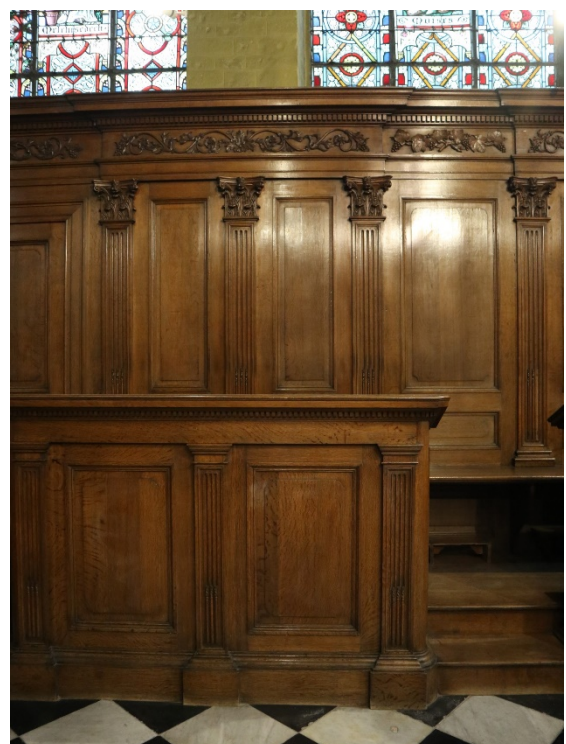
SCHADEBEELD

Zuidelijke zijde	- Er is vooral aan de oostelijke helft toch wel wat mechanische schade aan de kroonlijst. - In aansluiting met de vloer zijn er enkele uitvliegopeningen van houtboorders. - De vloer is wat bestoft en er is een kleine hoeveelheid oppervlakteschimmel.
Noordelijke zijde	- Ter hoogte van de plint in aansluiting met de westelijke pijler zijn er een aantal uitvliegopeningen van grote houtworm. Onder de zitbank zijn er een 4-tal uitvliegopeningen van kleine houtworm en ligt er een klein beetje boormeel - De kroonlijst in aansluiting met de westelijke pijler werd slordig hersteld. Plaatselijk is er ook een lijstje weg of is er een kleine schroeivlek. - Plaatselijk is er ook wat oppervlakteschimmels aanwezig. Er zijn ook witte vlekken.

Figuur 74: Koorgestoelte noordelijke zijde, 1944, KIK A066912

Figuur 75: Koorgestoelte zuidelijke zijde, 2020

VM 6 | Biechtstoel

VOORWERP	Biechtstoel in sacristie
KUNSTENAAR	Onbekend
UITVOERINGSDATUM	17 ^e eeuw
PLAATS	Sacristie
MATERIAAL	Gebeeldhouwd eik
INFO	Dit is een biechtstoel voor hardhorigen. Eigenlijk is het gewoon een scheidingswand in plaats van een 'stoel'. Mogelijk is deze wand gemaakt vanuit onderdelen van een ander meubel.
KIK OBJECT	19759

SCHADEBEELD

- Er zijn enkele uitvliegopeningen in een spinthoutstrook in aansluiting met de muur, maar de aantasting is niet actief.

Figuur 76: Biechtstoel in sacristie, 1944, KIK A066908

Figuur 77: Biechtstoel in sacristie, 2020

VM 7 | Biechtstoel - Heilige Geest

VOORWERP	Biechtstoel
KUNSTENAAR	Onbekend
UITVOERINGSDATUM	1726-1750
PLAATS	Transept noord
MATERIAAL	Gebeeldhouwd eik
INFO	Heilige Geest
KIK OBJECT	19763

SCHADEBEELD

- Er zijn grote openstaande naden in de achterwand.
- Aan de westelijke zijde zijn er in aansluiting met de muur sporen van rot (kubisch rot).
- Er zijn ook oude uitvliegopeningen van grote houtworm in de zachthouten planken met een geschilderde eikimitatie en de zijwanden aan de oostelijke en westelijke zijde.
- Van de ornamenten zijn er enkele afgebroken of afgevallen doordat de lijmverbindingen zijn gelost (met dus rechte vlakken).
- Er is plaatselijk ook wat oppervlakteschimmel, spinthoutstroken met uitvliegopeningen en ijzertannaatvlekken.
- Er werden aan de westelijke kroonlijst wat slordige herstellingen uitgevoerd.

Figuur 78: Biechtstoel in 1944, KIK A066917

Figuur 79: Biechtstoel, 2020

VM 8 | Biechtstoel - Oog Gods

VOORWERP	Biechtstoel
KUNSTENAAR	E. Van den Broeck – Van Passel
UITVOERINGSdatum	1850
PLAATS	Transept noord
MATERIAAL	Gebeeldhouwd eik
INFO	Oog Gods
KIK OBJECT	19764

SCHADEBEELD

- Aan de westelijke zijde is er onderaan schade door houtrot en zijn er enkele uitvliegopeningen van grote houtworm. In de achterste wand van de priester ruimte en in de plinten zijn er eveneens uitvliegopeningen van kleine houtworm.
- Op de recent gepleisterde afzaten zijn er dan weer sporen van aflopend water, dat dan achter de biechtstoel loopt.
- Op enkele onderdelen zoals de beelden zitten er oppervlakteschimmels. Deze kenmerken zich door kleine witte, wattenachtige vlekken.
- Op de planken van het plafond liggen er enkele hoopjes boormeel, wat wijst op een mogelijk actieve aantasting.

Figuur 80: Biechtstoel in zuidelijk transept, 1974, KIK M239584

Figuur 81: Biechtstoel in zuidelijk transept, 2020

VM 9 | Biechtstoel - Maria Magdalena

VOORWERP	Biechtstoel
KUNSTENAAR	J.B. Pontiat
UITVOERINGSDATUM	1847
PLAATS	Noordelijke zijbeuk
MATERIAAL	Gebeeldhouwd eik
INFO	Thema: Maria-Magdalena
KIK OBJECT	19767

SCHADEBEELD

- Er zijn enkele openstaande naden.
- Verspreid over het gehele voorwerp zijn er enkele uitvliegopeningen van kleine houtwormkever. Het gaat vermoedelijk om niet-actieve aantastingen of aantastingen in het spinthout.
- Aan de voorzijde zitten er lichte oppervlakteschimmels.
- Bij de vloer is aan de zuidoostelijke hoek een stukje dat licht loshangt.
- Aan de westelijke zijde is de boenwas niet opgeboend en zijn er enkele witte vlekken veroorzaakt door de pleisterwerken.

Figuur 82: Biechtstoel in noordelijke zijbeuk, 1974, KIK M239552

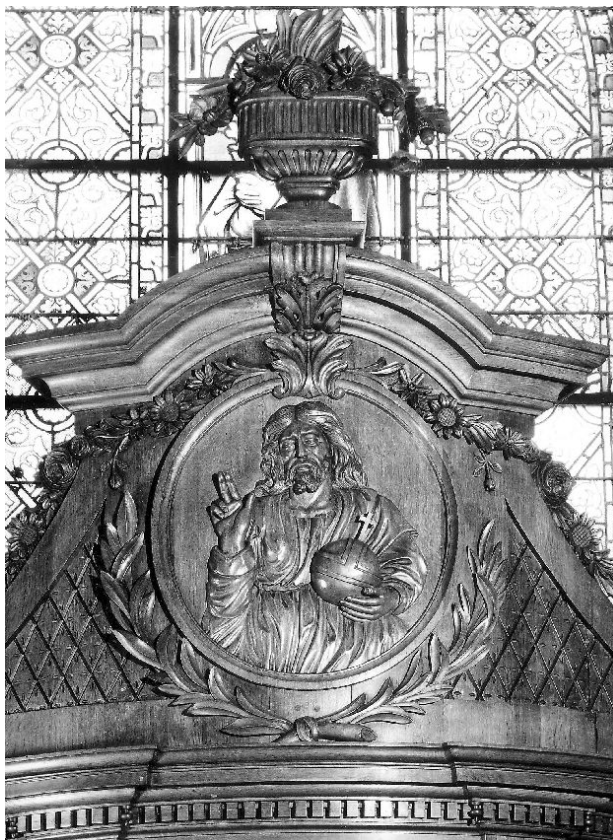
Figuur 83: Biechtstoel in noordelijke zijbeuk, 2020

VM 10 | Biechtstoel - Christus Zaligmaker

VOORWERP	Biechtstoel
KUNSTENAAR	J.B. Pontiat
UITVOERINGSDATUM	1847
PLAATS	Zuidelijke zijbeuk
MATERIAAL	Gebeeldhouwd eik
INFO	Thema: Christus Zaligmaker, drager van de wereldbol
KIK OBJECT	19768

SCHADEBEELD

- Er zijn enkele openstaande naden in de houten panelen, maar verder zijn er geen ernstige mechanische gebreken.
- Aan de oostelijke zijde zijn er enkele uitvliegopeningen en ligt er wat boormeel. Aan de westelijke zijde is er een 'kerkhof' van afgestorven grote houtworm.
- Aan de binnenkant zijn er nogal wat oppervlakteschimmels en ook witte vlekken van de niet opgeboende boenwas.
- Het dak is stoffig en er ligt wat afgefallen pleisterwerk. Het front is stabiel. Als constructie bestaat dit uit verschillende latjes.

Figuur 84: Biechtstoel in noordelijke zijbeuk, 1974, KIK

Figuur 85: Biechtstoel in zuidelijke zijbeuk, 2020

VM 11 | Renaissance kast

VOORWERP	Kast
KUNSTENAAR	Onbekend
UITVOERINGSDATUM	16 ^e -17 ^e eeuw
PLAATS	Zolder boven sacristie
MATERIAAL	Gebeeldhouwd eik
INFO	Het is een onderdeel van een renaissance altaar dat een ensemble vormde met grote kast achter het altaar, ten tijde dat er nog geen sacristie was. Deze kast verhuisde later naar de sacristie in 1647 ter gelegenheid van de restauratiewerken. In de 19 ^e eeuw werd ze adermaal uiteengenomen en verwerkt tot een meubel op de zolder van de sacristie. Hoewel alle charme van dit oude meubel verloren ging kan men nog steeds de eiken panelen bewonderen.
KIK OBJECT	19795

SCHADEBEELD

- Plaatselijk ontbreken enkele lijstjes of ornamenten.
- De zachthouten onderdelen vertonen dan weer een aantasting door kleine houtworm.

Figuur 86: Kast op de eerste verdieping van de sacristie, 1944, KIK M239567

Figuur 87: Kast op de eerste verdieping van de sacristie, 2020

VM 12 | Sacristiekasten

VOORWERP	Ingebouwde kasten in de sacristie
KUNSTENAAR	/
UITVOERINGSDATUM	17 ^e eeuw
PLAATS	Sacristie
MATERIAAL	Eik
INFO	/
KIK OBJECT	/

SCHADEBEELD

Westmuur	- Deze verkeert structureel in goede staat. - Er zijn opvallend veel uitvliegopeningen van kleine houtworm in de spinthoutstroken. - Plaatselijk zijn er enkele kleine lacunes in de geschilderde eikimitatie. Er zijn nog enkele mooie grendels.
Oostmuur	- In het noordelijk deel is er een ruimte voor het sanitair gemaakt. - In het plafond is er een blokplaat waarvan het bovenste deel mogelijk actief is aangetast. - Bij het noordelijk deel van de toogkast ligt er veel boormeel dat komt deels uit de liggers onder de legplank, maar ook uit de rieten mandjes (waar ook afgestorven kevertjes werden gevonden - wat dus mogelijk wijst op een actieve aantasting). - Bij het zuidelijk deel zijn de frontladen in populierenhout met een groot aandeel spinthoutstrook. Plaatselijk ligt er ook weer boormeel

Figuur 88: Kasten aan de oostelijke zijde, 2020

Figuur 89: Kasten aan de westelijke gevel, 2020

VM 13 | Tochtportaal en doksaal

VOORWERP	Tochtportaal
KUNSTENAAR	Jaak De Groeyze
UITVOERINGSDATUM	1835
PLAATS	Westportaal
MATERIAAL	Eik, gietijzer, pleister en imitatieleer
INFO	Het tochtportaal is een lambrisering met ingebouwde kasten, een trap naar het doksaal en een doopkapel. Het doksaal wordt meegedragen door bepleisterde zuilen (die vermoedelijk in gietijzer zijn uitgevoerd)
KIK OBJECT	/

SCHADEBEELD

Tochtportaal	- Zowel de naaldhouten als de loofhouten tussendeuren en wanden aan weerszijden van de doopvont zijn mogelijk actief aangetast door houtetende insecten. - Plaatselijk zijn er door het gebruik van ijzeren spijkers donkere acetaatvlekken ontstaan en enkele stukjes van de lijsten zijn afgevallen. - Rondom de stookketel werd een brandwerende bescherming opgebouwd. De deur naar het stooklokaal sleept door de aluminiumplaat en beschadigt de trede uit natuursteen. Deze plaat kan best wat bijgesneden worden. - De plint ten zuiden van de zuidelijke deur (naar het stooklokaal) komt los. - De gehele beukenhouten trap en diens balustrade is actief aangetast. Er zijn nogal wat uitvliegopeningen en er zijn veel afgestorven kevertjes van kleine houtworm. - Er is nogal wat stootschade aan de bepleistering op de zuilen. Er zijn nogal wat slordige retouches uitgevoerd op de beschikking van de zuilen. Het imitatieleer op de deuren is vaak beschadigd en werd hersteld met kleefband.
Doksaal	- De spinthoutstroken van de eikenhouten borstwering of balustrade vertonen uitvliegopeningen, maar de aantasting lijkt niet actief.

Figuur 90: Zuidelijke zijde van het tochtportaal, 2020

Figuur 91: Noordelijke zijde van het tochtportaal, 2020

VM 14 | Orgel

VOORWERP	Orgel
KUNSTENAAR	Henri Vermeersch
UITVOERINGSDATUM	1867
PLAATS	Doksaal
MATERIAAL	Hout
INFO	Er werden in 1971 aanpassingen gedaan door de orgelbouwer Van Loo
KIK OBJECT	19825

SCHADEBEELD

- Nu liggen verschillende onderdelen van het orgel (zoals een voetklavier en het blaasmechanisme) verspreid op het doksaal.
- In enkele onderdelen die wellicht in recente tijden zijn toegevoegd zijn er vaak uitvliegopeningen van kleine houtworm.
- Een deel van het orgel ter hoogte van de balustrade van het doksaal is verdwenen.

Figuur 92: Orgel, 1974, KIK M239591

Figuur 93: Orgel, 2020

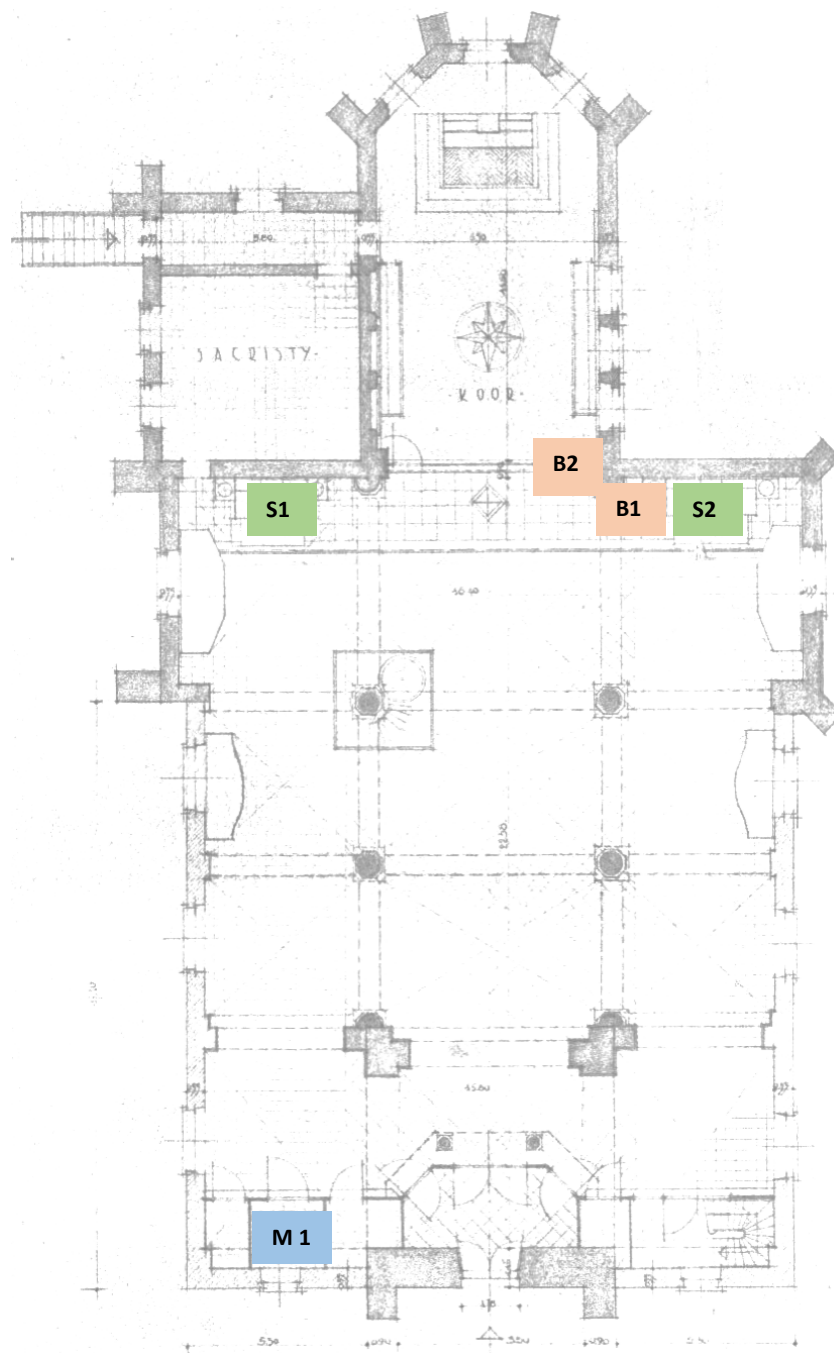
3.2.4. CULTUURGOEDEREN

De cultuurgoederen die in dit hoofdstuk zijn opgelijst waren reeds voor de bescherming in de kerk aanwezig. Zij zijn direct gerelateerd aan de bouwgeschiedenis van de kerk en zijn **onroerend door ornamentele of wilsbestemming**.

Voor deze inventaris werd er gekozen om cultuurgoederen te inventariseren volgens type en materiaal: Beelden (B), Schilderijen (S) en Meubilair (M).

Voor de identificatie en registratie van het schadebeeld van de objecten werd beroep gedaan op de historische nota, de geraadpleegde bibliografie, beeldbank van KIK en het verslag van de interieurinspectie van Monumentenwacht Vlaanderen uit 2019.

Overzichtsplan

3.2.4.1. Beelden

B1 | *Sint-Laurentius*

TITEL / VOORSTELLING	Sint-Laurentius
KUNSTENAAR	Onbekend
UITVOERINGSDATUM	19 ^e eeuw
AFMETINGEN	H: 120cm
PLAATS	Middenbeuk
MATERIAAL	Hout
KIK OBJECT	19847
STATUS	Onroerend door wilsbestemming
	- Vermeld in Fotorepertorium - In de kerk aanwezig voor de bescherming - Is onderdeel van de historische en artistieke waarde van de kerk

SCHADEBEELD

- Een deel van de rooster staat licht los door een barst.
- In de console zijn er in de bovenzijde enkele uitvliegopeningen van kleine houtworm.
- Het beeld werd volledig overschilderd met een dikke laag witte verf. De textuur van de onderliggende beschildering is nog te merken.

Figuur 94: Sint-Laurentius, 1974, KIK A066909

Figuur 95: Sint-Laurentius, 2020

B2 | Sint-Hubertus

TITEL / VOORSTELLING	Sint-Hubertus (met hert)
KUNSTENAAR	Onbekend
UITVOERINGSDATUM	18 ^e eeuw
AFMETINGEN	H: 125cm
PLAATS	Koor
MATERIAAL	Beschilderd hout
KIK OBJECT	19846
STATUS	Onroerend door wilsbestemming - Vermeld in Fotorepertorium - In de kerk aanwezig voor de bescherming - Is onderdeel van de historische en artistieke waarde van de kerk

SCHADEBEELD

- Aan de achterzijde zijn er sporen van oude uitvliegopeningen.
- De linkerpols is gebarsten en staat licht los.
- Het voetstuk is ook licht beschadigd.
- Destijds was dit beeld gepolychromeerd.
- Het originele hert is verdwenen. Het huidige hert werd afgewerkt met een glanzende vernis. Structureel zijn er geen gebreken. Barsten werden reeds hersteld met een lijm die verkleurd is.

Figuur 96: gepolychromeerde Sint-Hubertus, 1944, KIK A066910

Figuur 97: Sint-Hubertus, 2020

3.2.4.2. Schilderijen

S1 | Aanbidding van de Herders

VOORWERP	Aanbidding van de Herders
KUNSTENAAR	Theodoor Van Loon
UITVOERINGSDATUM	1650-1700
AFMETINGEN	H: 350 cm x B: 200 cm
PLAATS	Noordelijk zijaltaar
MATERIAAL	Olieverf op doek
INFO	Aanbidding van de herders
KIK OBJECT	19842
STATUS	Onroerend door ornamentele bestemming - Vermeld in Fotorepertorium - In de kerk aanwezig voor de bescherming - Is onderdeel van de historische en artistieke waarde van de kerk

SCHADEBEELD

- Onderaan het doek werden enkele spijkers door het doek geslagen. Het doek staat heel slap opgespannen. Hierdoor zijn er een pak raamcraquelures ontstaan. Er zijn vooral aan de randen, veel golvingen. Rechts is er herstelde scheur.
- Onderaan is er wat buikvorming in het doek.
- De picturale laag vertoont een sterk craquelé waardoor er enkele opstuwingen zijn ontstaan. Vooral ter hoogte van de raamcraquelures zijn er enkele zeer felle opstuwingen.
- Er zijn enkele slordige retouches bv. aan de randen. De glanzende vernis is sterk vergeeld en er is heel wat blindslag.
- Het doek is licht vervuild met stof. De kaarsen staan te dicht bij het schilderij.

Figuur 98: Aanbidding van de Herders, 1944, KIK M239556

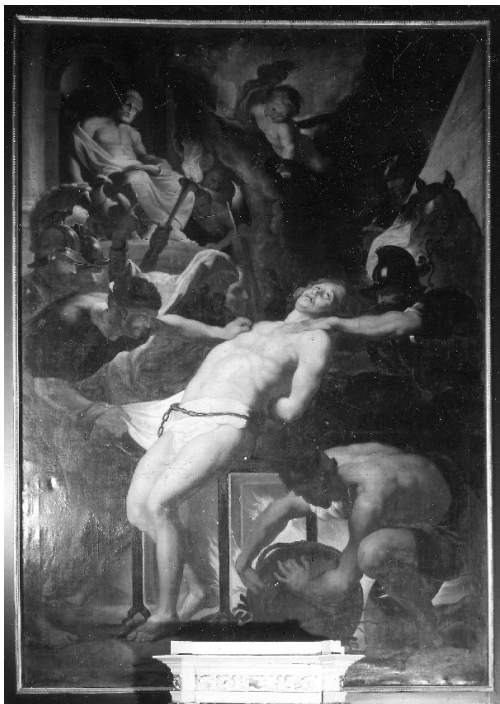
Figuur 99: Aanbidding van de Herders, 2020

S2 | Marteldood van de Sint-Laurentius

VOORWERP	Marteldood van de Sint-Laurentius
KUNSTENAAR	Vlaamse school
UITVOERINGSDATUM	17 ^e eeuw
PLAATS	Zuidelijk zijaltaar
MATERIAAL	Olieverf op doek
INFO	H: 225 cm x B: 170 cm
KIK OBJECT	19843
STATUS	Onroerend door ornamentale bestemming - Vermeld in Fotorepertorium - In de kerk aanwezig voor de bescherming - Is onderdeel van de historische en artistieke waarde van de kerk

SCHADEBEELD

- Onderaan links is er een uitvliegopening in het doek, wat doet vermoeden dat de lijst is aangetast door houtetende insecten.
- Het doek hangt bijzonder slap en er zijn een heleboel golvingen en raamcraquelures. Er zijn aantal gaten en deuken in het doek (o.a. links onderaan). Bovenaan en rechts onderaan werden er stoplappen geplaatst die slordig werden geretoucheerd. Plaatselijk zijn er enkele kleine lacunes. Vermoedelijk situeren de grotere lacunes zich op een stoplap. In de picturale laag zijn er opstuwingen, maar er lijkt geen gevaar te zijn op afvallende verfschilfers. Er zijn ook een heel pak storende retouches uitgevoerd.
- Daarnaast zijn er ook enkele verfspatten (zelfde kleur als het altaar).
- De vernis is sterk verdonkerd, vervuild en er is heel wat blindslag (chancis). Bovendien heeft de vernis op enkele plaatsen donkere vlekjes veroorzaakt (bv. op het gelaat van Laurentius).

Figuur 100: Marteldood van de Sint-Laurentius, 1944, KIK M239583

Figuur 101: Marteldood van de Sint-Laurentius, 2020

3.2.5.3. Meubels

M 1 | Doopvont

VOORWERP	Doopvont
KUNSTENAAR	Onbekend
UITVOERINGSDATUM	13 ^e eeuw
AFMETINGEN	H: 100cm
PLAATS	Doopkapel
MATERIAAL	Gebeeldhouwd steen, koperen deksel
INFO	Met maskers, voet en stam werden vernieuwd
KIK OBJECT	19789
STATUS	Onroerend door ornamentele bestemming - Vermeld in Fotorepertorium - In de kerk aanwezig voor de bescherming - Is onderdeel van de historische en artistieke waarde van de kerk

SCHADEBEELD

- Er is lichte mechanische schade aan de bepleistering rond het voetstuk.
- Aan de onderzijde van het bekken zijn er enkele stukken hardsteen die barsten vertonen, maar op dit ogenblik goed vast lijken te zitten. Aan de westelijke zijde ontbreekt er hoofd.
- Er zijn enkele donkere strepen, wellicht een donkere verf op de cementopvullingen.
- De koperen binnenbekleding van het bekken is afgewerkt met een verlaag die afschilfert. Het messing deksel vertoont aan de onderzijde sporen van lichte corrosie. De buitenkant is licht dof. In de spleten, klinknagels en aan het sluitwerk zijn er resten van poetsmiddel blijven zitten die op hun beurt corrosie hebben veroorzaakt. Het scharnier is verdwenen.

Figuur 102: 1944, KIK A066905

Figuur 103: 2020

4. ERFGOEDWAARDEN

4. BESCHRIJVING VAN DE ERFGOEDWAARDEN

In dit hoofdstuk worden de erfgoedwaarden van de Sint-Laurentiuskerk gedefinieerd op basis van voorgaand bouwhistorisch onderzoek en de opmaak van de inventaris. Van macro- naar microniveau worden de erfgoedwaarde aangehaald. De erfgoedwaarden volgens het beschermingsbesluit zijn **artistiek**, **oudheidkundig** en **geschiedkundig**.

Historische waarde

*'Een onroerend goed heeft historische waarde als het getuigt van een (maatschappelijke) ontwikkeling, gebeurtenis, figuur, instelling of landgebruik uit het verleden van de mens.'*²⁷

Beschrijving volgens AOE:

De partiële bescherming (K.B. 25/03/1938) gaat voorbij aan de betekenis van het monument als historisch gegroeid geheel, waarbij de samenstellende componenten in hun stilistische verscheidenheid bepalend zijn voor typologie, structureel volumetrische opbouw en ruimtelijkheid van het kerkgebouw.

Architectuurhistorisch vormt de in baksteen en zandhoudende kalksteen opgetrokken Sint-Laurentiuskerk een interessant voorbeeld van een grotendeels in gotische stijl (13-16^e eeuw) opgebouwde kruiskerk met pseudo-basilicale opstand, die in 1834 werd uitgebreid met een sober, neoclassicistische driebeukig schip naar ontwerp van provinciaal architect Louis Spaak (1803-1893)

Daarnaast heeft de Sint-Laurentiuskerk ook nog enkele romaanse elementen die vooral herkenbaar zijn in de toren en de zuiltjes in de galmgaten. De Sint-Laurentius heeft ook een ruimtelijk-strucurerende waarde aangezien zij doorheen de eeuwen steeds het centrum van Wolvertem heeft bepaald.

Artistieke waarde

*'Een onroerend goed heeft artistieke waarde als het getuigt van het kunstzinnige streven van de mens in het verleden. De artistieke waarde omvat ook het vakmanschap; een bewuste handeling van de mens.'*²⁸

Beschrijving volgens AOE:

Inwendig resulteerde de ingrepen van Spaak uit 1834 in een ruime en evenwichtig geportioneerde, bepleisterde en witgeschilderde driebeukige ruimte, gearticuleerd door rondboogarcades op Toscaanse zuilen en pseudo-kruisgewelven, het geheel gestoffeerd met een rijk, overwegend 17de en 19de -eeuws meubilair en brandglasramen van het bekende Brugse atelier van Louis Grossé (1840-1929).

Verder is de artistieke waarde ook aanwezig in het vast kerkelijk meubilair dat voornamelijk dateert uit de 17e of 19e eeuw. Op de zolder van de sacristie staat nog, weliswaar verbouwd, een oude renaissance kast die tot 1648 in het koor stond. Verder dateren de oorspronkelijke gemarbreerde zijaltaren met grote schilderijen uit het midden van de 17^e eeuw. Bij de uitbreiding van de kerk rond 1834 door Louis Spaak werd er nieuw meubilair in de kerk geplaatst zoals biechtstoelen, een koorgestoelte, een preekstoel en een tochtportaal met doksaal. In deze periode werden ook alle glas-in-loodramen vervangen door nieuwe die geconstrueerd werden door Louis Grossé uit Brugge. Er zijn ook enkele belangrijke cultuurgoederen waaronder een romaanse doopvont en twee houten beelden.

²⁷ <https://thesaurus.onroerenderfgoed.be/conceptschemas/WAARDEYPES/c/43> (geraadpleegd op 02/08/2018)

²⁸ <https://thesaurus.onroerenderfgoed.be/conceptschemas/WAARDEYPES/c/40> (geraadpleegd op 02/08/2018)

5. VISIE OP BEHEER EN DOELSTELLINGEN

5.1. VISIE

Zowel aan het exterieur als het interieur van de Sint-Laurentiuskerk is er zeer veel schade (De laatste omvangrijke restauratiefase dateert van de jaren '50 van de vorige eeuw). Om de historische en artistieke waarden voor de toekomst te vrijwaren is het noodzakelijk dat de kerk een integrale restauratie krijgt. Om verdere degradatie te stoppen is het noodzakelijk -en dringend- dat in eerste instantie de buitenschil met o.a. de dakstructuur, dakbekleding, ramen en gevels wordt gerestaureerd.

Bij de restauratie van de gevels is het een optie om de bakstenen naar de toekomst toe beter te beschermen door een kalei-afwerking in de kleur van de natuursteen aan te brengen. In het verleden werd reeds overwogen om de bakstenen van de westgevel te vervangen door natuursteen om de gevel een meer uniform uitzicht te geven, maar deze ingreep werd niet uitgevoerd vanwege de materiele inpakt.

De technische installaties zijn verouderd en op termijn te vernieuwen: elektriciteit en verlichting, verwarming, eventueel beveiligingswerken (inbraak, brand, bliksem), en sanitair. Tegelijkertijd of aansluitend kan het interieur aangepakt worden, zowel bouwkundig als de afwerking. Hierbij wordt geopteerd om de interieurafwerking grotendeels terug te brengen naar haar neoclassicistische toestand uit 1834. Daarbij is ook de restauratie van het vast meubilair te voorzien.

Kerkhofmuur en directe omgeving van de kerk zijn te herwaarderden.

5.2. DOELSTELLINGEN

5.2.1. KARKASRESTAURATIE

De karkasrestauratie is gericht op de integrale restauratie van het exterieur: daken, gevels, glas-in-loodramen en buitenschrijnwerk in hout en metaal. Om deze doelstelling te bereiken is het noodzakelijk om -desgevallend na de uitvoering van de nodige onderzoeken- op korte termijn volgende ingrepen te plannen :

Daken

- Integrale restauratie van dakstructuur -incl. oplossen stabiliteitsproblemen- en dakbekleding
- Toegankelijk maken van de daken en zolders
- Vernieuwen van dakgoten, afwatering en riolering
- Restauratie romaanse elementen van de toren
- Vernieuwen van galmborden rekening houdend met historische waarde en zichtbaarheid van de romaanse zuilen
- Restauratie klokkenstoel en klokkeninstallatie (installatie kan eventueel in een latere fase)
- Houtbehandeling

Gevels

- Herstellen van scheuren in de gevels en steunberen
- Oplossen vochtproblematiek in de muren (aanwezigheid lambriseringen wijst op schade vocht en zouten)
- Herstellen van trap naar sacristie
- Verwijderen van begroeiing op de stenen en in de naden
- Reiniging en behandeling van de gevels
- Eventueel kaleien van de bakstenen zijgevels (kleur natuursteen), zowel ter bescherming van de bakstenen als de uniformering van de gevels

Glas-in-lood en schrijnwerk

- Herstel van glas-in-loodramen
- Overal plaatsen of vernieuwen van voorzetbeglazing
- Herstel Buitenschrijnwerk

5.2.2. VERNIEUWEN TECHNISCHE INSTALLATIES

De **technische installaties** zijn over het algemeen verouderd en te vernieuwen / moderniseren om te beantwoorden aan de huidige normering en comfortwensen. Volgens noodzaak en na onderzoek:

- vernieuwen van de verwarmingsinstallatie

- vernieuwen elektriciteit en verlichting, eventueel een verlichtingsplan opstellen om de historische en artistieke waarde beter te conserveren, en te herwaarderen.
- vernieuwen van de geluidsinstallatie
- het moderniseren van het sanitair
- beveiligingswerken : brand- inbraak, en bliksembeveiliging, basis/noodverlichting plaatsen op de zolders

5.2.3. INTERIEURRESTAURATIE

Voor de restauratie van het gehele interieur en voornamelijk de **afwerkingslagen** zijn volgende ingrepen te voorzien:

- het verwijderen van de kunststoflambrisering (na WOII) ; de te verwachten vochtproblematiek wordt best al wel onderzocht en eventueel ook aangepakt tijdens de karkasrestauratie
- het herstellen van vochtschade aan de wanden en gewelven
- het herstellen van de wandbepleistering en natuursteenimitatie (afwerking uit 1834)
- het herstellen van de 'sterretjes' in gewelven
- het restaureren van de vloer (steen, keramiek en hout)
- het verwijderen van de soepel vloerbekleding in de sacristie
- conservering / restauratie van het orgel

Naderhand kunnen het **vast kerkelijk meubilair en de cultuurgooederen** worden gerestaureerd: het hoofdaltaar, de zijaltaren, biechtstoelen, preekstoel, koorgestoelte, kasten in de sacristiehouten beelden, schilderijen, lambrisering, inkomportaal ed.

5.2.4. HERWAARDERING KERKHOF- EN KERKHOFMUUR

De herwaardering van de **groene zone en de kerkhofmuur** kan worden ingepland na de restauratie van het exterieur, of eventueel ook in een latere fase. Belangrijke elementen hierbij zijn:

- het herstellen van de grafmonumenten en herdenkingstekens en de opschriften terug zichtbaar maken
- het herstellen van de calvarie, te overwegen om de calvarie te vervolledigen met nieuwe beelden van Maria en H. Johannes
- het stabiliseren van kerkhofmuur, eventueel ook te kaleien
- het verwijderen van de asfaltlaag van de bestrating
- eventueel het vervangen van de bakstenen bestrating door kasseien
- de 'tuin' rond de kerk aanleggen tot een aangename plek

5.2.5. ONDERHOUD

Om grote (restauratie)kosten te vermijden, legt het onroerendergoedbeleid vooral de klemtoon op regulier onderhoud en beheer in plaats van op restauratie. Zowel voor als na restauratiewerken zal daarom op regelmatige basis het nodige onderhoud moeten gebeuren. De aanwijzingen en richtlijnen opgenomen in de as-built dossiers, en de verslagen van monumentenwacht kunnen een hulp zijn voor het opstellen van een concrete onderhoudsplanning.

Periodiek te controleren en onderhouden :

- Regenwaterafvoeren : reinigen en ontstoppen goten en regenwaterafvoeren
- Leien dakbedekking : controle op verschoven leien
- Houten buitenschrijnwerk
- Metalen elementen
- Glas-in-loodramen : afstoffen en ontdoen van spinnenwebben
- Interieur (vloeren, meubilair, ...) : afstoffen en reinigen met aangepaste onderhoudsproducten
- Technische installaties : onderhoud volgens onderhoudscontract
- Onderhoud van het vast kerkelijk meubilair en cultuurgooederen
- Onderhoud van tuin en begroeiing rond de kerk
- ...

6. MAATREGELEN

6. MAATREGELEN

Dit hoofdstuk bevat concrete instandhoudings-, onderhouds- en/of restauratiewerken en andere beheersmaatregelen die noodzakelijk zijn om de beoogde beheersdoelstellingen te bereiken.

6.1. OPSOMMING VAN DE WERKZAAMHEDEN

Aard der werken	eenmalig	terugkerend	Vrijstelling toelating
EXTERIEUR			
Fundering & riolering			
Algemene inspectie van het rioleringsstelsel, vernieuwen volgens noodzaak Asbesthoudende elementen deskundig laten verwijderen.	X		X
Riolering regelmatig (jaarlijks) te inspecteren en ontstoppen volgens noodzaak herstellen/vervangen van elementen.		X	X
Controle funderingen & uitvoeren gepaste stabiliteitsingrepen, oa : - waterschade noordelijke steunbeer (onderspoeling fundering ?) - scheurvorming koor zuid - sacristie : fundering ligt bloot : verhogen maaiveld	X		
Metselwerk, natuursteen			
Natuursteen			
Zwaar aangetaste en/of afschilferende stenen te vervangen, barsten en scheuren indien storend / problematisch te verlijmen, Desgevallend stukken in te boeten of te herstellen met herstellmortel.	X		
Blauwe hardsteen			
Barsten en scheuren indien storend en problematisch te verlijmen, visueel storende ontbrekende stukken in te boeten. Desgevallend elementen te vervangen.	X		
Metselwerk			
Kapotte -verpulverde- stenen te vervangen	X		
Metselwerk regelmatig te controleren en plaatselijk te herstellen in het geval van schade. Inspectie minstens jaarlijks na de vorstperiode.		X	X
Voegwerk			
Cementhoudend voegwerk te vervangen door voegsel aangepast aan het type natuur- en baksteen, obv kalk.	X		
Uitgevallen en/of verweerd voegwerk te vernieuwen	X		

		eenmalig	terugkerend	Vrijstelling toelating
Aard der werken				
Voegwerk regelmatig te controleren en plaatselijk te herstellen in het geval van schade. Inspectie minstens jaarlijks na de vorstperiode.			X	X
Behandeling van gevels				
<i>Uit te voeren na onderzoek, volgens noodzaak :</i> - Reiniging - Anti-mosbehandeling - Verharding - Hydrofuge		X		
Kerkhofmuur				
Stabiliteitsproblemen aan te pakken ; Vochtproblematiek op te lossen ; Baksteenmetselwerk (plaatselijk) te vernieuwen ; Voegen te vernieuwen ; Afdekstenen te vernieuwen / herplaatsen ; Blauwe hardstenen kolommen te herstellen ; Behandelingen volgens noodzaak (reiniging, anti-mos, ...) ; Kaleien van het metselwerk (te overwegen)		X		
Voegwerk regelmatig te controleren en plaatselijk te herstellen in het geval van schade. Inspectie minstens jaarlijks na de vorstperiode.			X	X
Graf- herdenkingstekens				
Restauratie / conservatie (natuursteen, voornamelijk blauwe hardsteen) (Eventueel) verhogen inscripties (leesbaarheid) ; Restaureren metalen onderdelen ; Vervangen ijzeren doken door inox bevestigingsdoken Reiniging en behandeling, <i>na onderzoek noodzaak :</i> - Reiniging - Anti-mos - Verharding - Hydrofuge Periodiek onderhoud - Roestwerende behandeling metalen onderdelen - Verwijderen plantengroei		X		
		X		
			X	X
Calvarie				
Afdak				
Afdak te vernieuwen : - Leien - verweerd lood - aangetast houtwerk - schrale verflagen		X		
Onderhoud : schilderen houtwerk, controle leien en aansluitingen			X	X

Aard der werken		eenmalig	terugkerend	Vrijstelling toelating
Rocaille				
	Conserverende behandeling :	X		
	- Stabiliteit nakijken			
	- Herstellingen			
	- Mos- en plantengroei te verwijderen indien schadelijk			
	- Controle en onderhoud : herstellingen, indien schadelijk verwijderen mos- en plantengroei		X	X
Houten beeld, kruis				
	Restaureren / conserveren, behandelen en schilderen	X		
	Ontbrekende beelden van Maria en Johannes terug plaatsen, eventueel een hedendaagse aanvulling ;	X		
	Onderhoud : periodiek schilderen van het hout, +- 5-jaarlijks, volgens noodzaak		X	X
Metaalwerken				
Standpijpen gietijzer				
	Gebarsten standpijpen te vervangen	X		
	Onderhoudswerken : roestwerende behandeling en schilderwerken, +- 5-jaarlijks, volgens noodzaak		X	X
Trekkers, ankers				
	Muurankers, trekker, verbindingen ed. te controleren (bevestiging), en roestwerend te behandelen.	X		
	Gebroken of ontbrekende elementen te vernieuwen.			
	Periodieke controle en schilderwerken, +- 5-jaarlijks, volgens noodzaak		X	X
Balustrade, tralies				
	Balustrade en tralies te restaureren en roestwerend te behandelen, bij schade aan de natuursteen verbindingen eventueel te vervangen door elementen in rvs.	X		
	Periodieke onderhoudswerken : roestwerende behandeling en schilderwerken, +- 5-jaarlijks, volgens noodzaak		X	
Topbekroningen				
	Torenkruis te restaureren en roestwerend te behandelen, ontbrekende elementen aan te vullen	X		
	Periodieke onderhoudswerken : roestwerende behandeling en schilderwerken, +- 5-jaarlijks, volgens noodzaak		X	X

Aard der werken		eenmalig	terugkerend	Vrijstelling toelating
Klokkenstoel				
	Stabiliteit te controleren (thv opleg)	X		
	Zwaar verroeste elementen te vervangen, alle onderdelen roestwerend te behandelen	X		
	Periodieke onderhoudswerken : roestwerende behandeling en schilderwerken		X	X
Ankers, voetschrapers, plintroostertjes, ...				
	Alle metalen elementen zijn roestwerend te behandelen en te schilderen. Bevestigingen te controleren.	X		
	Periodieke onderhoudswerken : roestwerende behandeling en schilderwerken, +- 5-jaarlijks, volgens noodzaak		X	
Metalen ramen				
	Te restaureren / vernieuwen	X		
	Periodiek onderhoud : - Roestwerend schilderen, +- 5-jaarlijks, volgens noodzaak - Controle / herstel mastiek - Controle glasbreuk		X	X
Raambruggen				
	Zie glasramen			
Hout- en timmerwerken				
	Aangetaste houten elementen te behandelen, indien nodig te vervangen of prothese in epoxyharsmortel te plaatsen (aantasting en inrotting door waterinfiltraties, aanwezigheid grote en kleine klopkever, bruine eikenzwam)	X		
	Stabiliteit van alle houtstructuren te controleren, en herstellen, o.a : - Controle en herstel alle verbindingen ; - Draagkracht kapconstructie voldoet niet : aan te passen / elementen te vernieuwen ; - Inrotting balken klokkenstoel (verlies draagkracht) - Schade door (vroegere) waterinfiltraties op verschillende plaatsen	X		
	Vervangen aangetaste bebording	X		
	Vervangen galmborden + bekleding, met respect voor de natuurstenen zuiltjes die momenteel onzichtbaar zijn	X		
	Vervangen aangetaste vloerplanken + balkenlaag (oa klokkenstoel)	X		
	Vervangen aangetaste treden	X		

Aard der werken		eenmalig	terugkerend	Vrijstelling toelating
	Periodieke controle, herstellen, verstevigen, volgens inspectierapport monumentenwacht		X	X
Daken & regenwaterafvoer				
Dakbedekking				
	Vernieuwen dakbedekking natuurleien	X		
	Vernieuwen / herplaatsen nokpannen (+ dakkapellen)	X		
	Regelmatig controleren van de toestand, en in afwachting van de vernieuwing van de dakbedekking periodiek vervangen / vernieuwen van ontbrekende / verschoven / gebroken leien		X	X
	Na de werken periodiek op te volgen en te onderhouden, controle na stormweer en na de winter en 5-jaarlijks door monumentenwacht		X	X
Regenwaterafvoer				
	Vernieuwen regenwaterafvoeren met aangepaste sectie, zink vervangen door koper (galvanisch koppel)	X		
	Vernieuwen verduurde zinken (kil)goten in koper, corrigeren helling	X		
	Plaatsen bijkomende afvoer (transept-koor Z-O)	X		
	Goten, vergaarbakken, en regenwaterafvoerbuizen regelmatig te inspecteren, vernieuwen waar nodig		X	X
	Onderhoudswerken : zeer regelmatig -minstens 2-jaarlijks- te inspecteren, reinigen en te ontstoppen		X	X
Aansluitingen in lood				
	Aansluitingen te herstellen / vernieuwen / verbeteren	X		
	Periodiek nazicht van alle aansluitingen & afdekkingen, herstellingen uitvoeren waar nodig		X	X
Glas en glas-in-lood				
Glasramen				
	Opstellen van gedetailleerd onderzoeksrapport	X		
	Raambruggen te vervangen waar nodig : schade natuursteen door roestvorming	X		
	Voorzetbeglazing te plaatsen / vernieuwen	X		
	Condensgoot te plaatsen	X		

Aard der werken		eenmalig	terugkerend	Vrijstelling toelating
Restauratie glas-in-lood : - (Lichte) reiniging glas - Roestige bindroeden te vernieuwen - Ontbrekende elementen vernieuwen - Loodnetten te herstellen / vernieuwen, Bol staande / onstabiele / uitgezakte panelen te herloden - Herstellen / vernieuwen mastiek - Verlijmen barsten - Glasvervanging waar noodzakelijk Onderhoud : voorzichtig afstoffen en verwijderen spinnenwebben, +- 2-jaarlijks, volgens noodzaak		X		
Glas				
Gebroken ruiten te vervangen, mastiek te vervangen			X	X
Onderhoud : periodiek af te stoffen en te reinigen			X	X
Buitenschrijnwerk				
Houten deuren, ramen, dakkapellen				
Schrijnwerk te herstellen, aangetaste elementen te vervangen		X		
Afwerkingslagen 3 à 5 jaarlijks te behandelen : schilderen, vernissen			X	X
Metalen elementen en hang- en sluitwerk regelmatig te behandelen			X	X
Onderhoud : - periodiek af te stoffen en te reinigen - condensgaatjes vrijmaken, jaarlijks			X	X
Begroeiing, vocht en ongedierte				
Begroeiing en mosvorming				
Onderhoudswerken : min. 2x per jaar weghalen van begroeiing op gevels, in goten, ...			X	X
Houtstructuur				
Curatieve behandeling van aangetaste onderdelen		X		
Vochtbehandeling				
Controle vocht- en zoutgehalte muren		X		
Desgevallend uitvoering injecties tegen opstijgend vocht, desgevallend aanbrengen van een saneerpleister. De asbesthoudende lambrisering (na WO II) werd wellicht geplaatst om de vochtproblematiek te verbergen.		X		

Aard der werken		eenmalig	terugkerend	Vrijstelling toelating
Ongedierte				
	Opkuis van alle zolders en desinfecteren	X		
	Periodieke controle en onderhoud, +- 5-jaarlijks door monumentenwacht		X	X
Duiven				
	Uitwerpselen en nestmateriaal van de duiven in goten, op raamdorpels en op buitentrappen regelmatig verwijderen, minstens jaarlijks		X	X
	Gepaste maatregelen nemen tegen de overlast door duiven	X		
	Duivenwering plaatsen om duiven te beletten binnen te komen in zolders en toren, en duivenwering plaatsen om te beletten dat ze neerzitten	X		
	Controle en opvolging, ingrepen en herstellingen waar nodig na vaststelling schade (meerdere keren per jaar)		X	X
Schilderwerken				
	Kaleien van de gevels in baksteen, in een kleur natuursteen benaderend	X		
	Alle hout- en metaalwerk is regelmatig te behandelen, schilderen, vernissen of oliën (3 à 5-jaarlijks)		X	X
Omgeving				
Verharding				
	Asfaltverharding op bakstenen bestrating verwijderen, eventueel vervangen door kasseien	X		
	Hardstenen grafplaten onder de asfaltlaag vrij te maken	X		
	Onderhoud verharding en beplanting, meerder keren per jaar		X	X
Veiligheid en toegankelijkheid				
Asbest				
	Asbestinventaris laten opmaken	X		X
	Niet-hechtgebonden asbesttoepassingen en sterk beschadigde, verweerde of moeilijk te verwijderen hechtgebonden toepassingen deskundig laten verwijderen (rioleringsbuizen, lambriseringen, ...)	X		
Loopbruggen				
	Loopbruggen te plaatsen voor toegankelijkheid alle zolders (en dakluiken)	X		
	Bestaande loopbrug (zolder zijbeuk N) controleren en herstellen			
Ladder- en klimhaken				
	Genormeerde klim- en ladderhaken te plaatsen	X		

Aard der werken		eenmalig	terugkerend	Vrijstelling toelating
Dak- en torenluiken				
	Bereikbaar maken van dak- en torenluiken	X		
Ladders				
	Genormeerde ladders te plaatsen, stevig te bevestigen	X		
Noodverlichting				
	Plaatsen basis / noodverlichting op alle zolders	X		
Klokkeninstallatie				
	Opstellen van gedetailleerd onderzoeksrapport	X		X
Klokkeninstallatie				
	Te conserveren en behandelen	X		
	Periodiek onderhoud, volgens onderhoudscontract		X	X
Torenuurwerk				
	Te conserveren en behandelen	X		
	Periodiek onderhoud, volgens onderhoudscontract		X	X
Oud uurwerkmechanisme				
	Conserverend behandelen	X		

Aard der werken		eenmalig	terugkerend	Vrijstelling toelating
INTERIEUR				
Interieurafwerking				
Wand- en plafondafwerking				
	Opstellen van gedetailleerd onderzoeksrapport	X		X
	Verwijderen (asbesthoudende) lambrisering	X		
	Herstellen bepleistering muren, gewelven, plafonds (vochtschade, zoutuitbloeiingen, scheurvorming)	X		
	Schilderen muren, gewelven, plafonds, afhankelijk van de resultaten van het onderzoek	X		
Vloeren en treden in natuursteen				
	Gebarsten of uitgesleten tegels te vervangen (bij struikelgevaar), storende zones met cementopvullingen te vernieuwen	X		
	Lopers uit harde, schurende vezels te verwijderen (beschadigd de steen)	X		
	Reinigen : verwijderen kaarsvet, vlekken	X		
	Onderhoud : bij voorkeur regelmatig droog te reinigen door stofzuigen met zachte, flexibele borstels. Sporadisch nat reinigen met een uitgewrongen microvezeldoek, met zo nodig een beetje pH-neutrale witte Marseillezeep		X	X
Vloeren keramische tegels				
	Gebarsten tegels bij struikelgevaar te vervangen / herplaatsen ; Te reinigen (verfspatten) ; Onderzoek mogelijk aanwezige afwerklaag die verdamping tegenhoudt : te verwijderen ; Voegen te herstellen	X		
	Onderhoud : bij voorkeur regelmatig droog te reinigen door stofzuigen met zachte, flexibele borstels. Sporadisch nat reinigen met een uitgewrongen microvezeldoek, met zo nodig een beetje pH-neutrale witte Marseillezeep		X	X
Vloeren en trappen in hout				
	Sacristie : verwijderen soepele vloerbekleding, herstellen houten vloer	X		
	Curatief te behandelen, aangetaste onderdelen te vervangen	X		
	Periodiek onderhoud		X	X

Aard der werken		eenmalig	terugkerend	Vrijstelling toelating
Metalen elementen				
	Conserverende behandeling sloten en hang- en sluitwerk : - herstellen van de veerspanning op de krukken - bevestigen van loszittende onderdelen met de gepaste schroeven - verwijderen van slordige herstellingen - ontroesten van alle onderdelen - aanbrengen van een roestwerende laag bv. microkristallijne was - smeren van de mechanische of bewegende onderdelen	X		
	Periodieke controle en onderhoud		X	X
Vaste interieurelementen				
	Opstellen van gedetailleerd onderzoeksrapport	X		X
Hoofdaltaar				
	Herstellen voegwerk Reinigen natuursteen, verwijderen witte waas (boenwas ?) Verwijderen kaarsvetspatten Behandelen houten altaarvloer Verlijmen breuken natuurstenen onderdelen altaartafel Eventueel verlijmen of opvullen van open naden	X		
	Periodiek onderhoud : regelmatig afstoffen		X	X
Zijaltaren				
	Houten elementen curatief te behandelen en te herstellen Ontbrekende elementen aan te vullen Slordige vroegere overschilderingen en openstaande naden te herstellen Verwijderen neutrale overschildering, hernemen / vrijleggen marmerschildering Verwijderen vezelplaat met vinyl (altaartafel), herstellen altaarsteen	X		
	Periodiek onderhoud : regelmatig afstoffen		X	X
Vaste houten interieurelementen en meubilair				
Preekstoel	Verlijmen of bevestigen losgekomen onderdelen of openstaande naden	X		
Koorgestoelte	Eventueel toevoegen van de verdwenen onderdelen			
Biechtstoelen	Reduceren / verwijderen van vlekken			
Renaissancekast	Curatief behandelen, indien noodzakelijk vervangen aangetaste onderdelen			
Sacristiekasten	Verwijderen van slordige herstellingen en verfvlekken Verwijderen kaarsvetspatten en schimmels Herstellen van de afwerklagen Verwijderen stof en spinnenrag			

Aard der werken		eenmalig	terugkerend	Vrijstelling toelating
Tochtportaal	Brandwerende bescherming rondom de stookketel te controleren,	X		
Doksaal	Indien nodig te vernieuwen (compartimentering in overleg met de brandweer). De deur naar het stooklokaal inkorten (beschadiging natuurstenen trede) Het geheel is curatief behandelen, vervangen te fel aangetaste onderdelen, Beukenhouten trap en balustrade te behandelen; Verlijmen of bevestigen losgekomen onderdelen of openstaande naden Eventueel toevoegen van de verdwenen onderdelen Stootschade aan de bepleistering op de zuilen te herstellen Slordige retouches beschildering zuilen te herdoen Beschadigd imitatieleder op de deuren te hersellen / vernieuwen			
	Periodiek onderhoud : regelmatig afstoffen		X	X
Orgel				
	Restauratie na deskundig onderzoek, in overleg met het agentschap	X		
	Periodieke controle en onderhoud volgens onderhoudscontract		X	X
Cultuurgooederen				
	Opstellen van gedetailleerd onderzoeksrapport	X		X
Houten beelden				
Sint-Laurentius	Behandelen tegen houtetende insecten	X		
Sint-Hubertus	Herstellen van de mechanische schade Verwijderen overschildering (dikke witte verflag), Eventueel herneming polychromie Verwijderen van de slordige retouches Indien nodig verharderen van vermolmden delen Verwijderen van de onvakkundige herstellingen Eventueel verlijmen of opvullen van de open naden Reinigen of ontstoffen			
	Periodiek onderhoud : regelmatig afstoffen		X	X
Schilderijen				
Aanbidding van de Herders	Heropspannen van het doek	X		
Marteldood van de Sint-Laurentius	Verwijderen vergeelde vernislaag Lichte conserverende reiniging (stof, kaarsvet, verfspatten) Aanpak storende lacunes en retouches, opstuwingen, scheuren, ... Behandeling lijsten (uitvliegopeningen)			
Dooptont				
	Herstellen bepleistering rond het voetstuk Verlijmen barsten blauwe hardsteen Reiniging (donkere verf op cementopvullingen) Herstellen & reiniging koperen binnenbekleding en messing deksel	X		

Aard der werken		eenmalig	terugkerend	Vrijstelling toelating
TECHNISCHE INSTALLATIES				
Brandbeveiliging				
	Risicoanalyse laten opmaken	X		X
	Installatie brandbeveiligingsinstallatie	X		
	Periodieke controle en onderhoud, volgens onderhoudscontract		X	X
Bliksembeveiliging				
	Controle en vernieuwing volgens noodzaak (ifv huidige normering)	X		
	Periodieke controle en onderhoud, volgens onderhoudscontract		X	X
Inbraakdetectie				
	Installatie te overwegen	X		
	Periodieke controle en onderhoud, volgens onderhoudscontract		X	X
Elektrische installatie & verlichting				
	Controle en vernieuwing volgens noodzaak (ifv huidige normering)	X		
	Plaatsen basis / noodverlichting op alle zolders	X		
	Vernieuwen verlichtingsarmaturen na opmaak van een verlichtingsplan	X		
	Periodieke controle en onderhoud, volgens onderhoudscontract		X	X
Verwarmingsinstallatie				
	Controle en vernieuwing volgens noodzaak (ifv huidige normering)	X		
	Periodieke controle en onderhoud, volgens onderhoudscontract		X	X
Sanitair				
	Opwaardering / vernieuwing volgens noodzaak aanpassing voor andersvaliden	X		
	Onderhoud		X	X

7. OPVOLGING EN EVALUATIE

7.1. MANIER EN TIJDSTIP VAN OPVOLGING

7.1.1. Eenmalige ingrepen

Het betreft zowel werken waarvoor een verhoogde premie kan worden aangevraagd, dossiers volgens de standaardprocedure, als werken die niet worden betoelaagd. De fasering is te plannen volgens dringendheid en kan afhankelijk van de problematiek deels door elkaar lopen.

De voorbereiding gebeurt in nauw overleg met onroerend erfgoed, de richtlijnen en opmerkingen van Onroerend Erfgoed worden verwerkt in de restauratiedossiers.

Te voorziene eenmalige ingrepen :

- karkasrestauratie
- vernieuwen technische installaties
- interieurrestauratie
- herwaardering kerkhof en kerkhofmuur

7.1.2. Periodieke opvolging

Zowel het exterieur als interieur van de kerk wordt reeds periodiek geïnspecteerd door Monumentenwacht. Het verderzetten van deze samenwerking is aan te bevelen, waarbij inspecties plaatsvinden na elke vijf jaar. Men moet zich engageren de rapporten over te maken naar Onroerend Erfgoed. Gemelde defecten dienen zo snel mogelijk in onderling overleg met het agentschap tot de noodzakelijke stappen voor herstel leiden, eventueel met behulp van standaardpremies.

Monumentenzorg is geen passieve materie: materialen degraderen voortdurend. Er is dus nood aan permanente bijsturing van de eerder afgesproken beheersmaatregelen. Dit kan het best gebeuren door wederkerend overleg of, als het om ingrijpende correcties zou gaan, met behulp van een officiële update van het beheersplan. Overleg is essentieel op erop toe te zien dat de beheersdoelstellingen gecoördineerd worden. Dit overleg wordt best jaarlijks georganiseerd, in een werkgroep met afgevaardigden van alle betrokken partijen.

- afgevaardigden van de gemeente Meise
- vertegenwoordigers van de Kerkfabriek
- coördinerende architecten, ingenieurs
- erfgoedconsulenten
- externe experts

Het beheersplan heeft een doorlooptijd van 24 jaar. De uitgevoerde werken worden om de 6 jaar bij het Agentschap Onroerend Erfgoed gerapporteerd. Dit gebeurt met een onderhoudslogboek, hetwelk bevat:

- een actueel toestandrapport
- een overzicht van de maatregelen en werkzaamheden die de laatste 6 jaar hebben plaatsgevonden, gekoppeld aan de lijst van maatregelen uit Hoofdstuk 06. Hier wordt vermeld:
 - de datum waarop ze werden uitgevoerd;
 - een korte samenvatting van de ingrepen;
 - verwijzing naar de maatregel in het beheersplan;
 - indien van toepassing: de uitvoerder en de factuur;
 - enkele foto's van de werken voor en na.

8. BIJLAGEN

Standaard bijlagen :

Niet van toepassing

Bijgevoegd

Perimeter van gebied waarvoor beheersplan wordt opgemaakt (met schaal en N-pijl)

Zie hoofdstuk 1

Lijst van geplande werkzaamheden

Zie hoofdstuk 6

Lijst van handelingen waarvan de uitvoering vrijgesteld zal zijn van toelating

Zie hoofdstuk 6

Lijst van ZEN-erfgoed met aanduiding op kaart

Niet van toepassing

Lijst van open erfgoed met aanduiding op kaart

Niet van toepassing

Lijst van ontsluitingswerken voor open erfgoed

Niet van toepassing

Lijst van werken aan bomen en struiken waarvoor toelating nodig is

Niet van toepassing

Lijst van cultuurgoederen

Zie hoofdstuk 3

Lijst werken aan een orgel van na WOI

Niet van toepassing

Bijkomende bijlagen :

Bibliografie

Zie hoofdstuk 9

9. BIBLIOGRAFIE

BIBLIOGRAFIE

Literatuur

- JANSEN J. & GEUKENS B., *Fotorepertorium van het meubilair van de Belgische bedehuizen*, Provincie Brabant, kanton Wolvertem, Brussel 1980
- LEFEVRE J., VERHASSELT L. & t'KINT J., *Geschiedenis van Wolvertem*, Tielt-Affligem 1978
- VERBESSELT J. *Het parochiewezen in Brabant tot het einde van de 13de eeuw*, 4, Pittem 1965
- WAUTERS A., *Histoire des environs de Bruxelles*, 5, Bruxelles 1872, p. 252-254

Archief

- Archief Agentschap Onroerend Erfgoed, dossier Sint-Laurentiuskerk
- Archief Gemeente Meise, dossier Sint-Laurentiuskerk
- Rijksarchief Leuven, Kerkelijk Archief Vlaams Brabant, Wolvertem, Sint-Laurentiuskerk: 24755, 24762, 24776, 24783

Website

www.kik.irpa.be
www.delcampe.be
www.onroerenderfgoed.be
www.cartesius.be
www.geopunt.be
www.kbr.be